

2861

Az istenitéletekről,



különös tekintettel hazánkra.

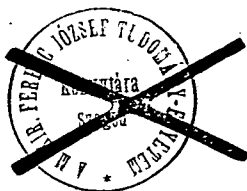


Irta:

Dr. Thót László.



19486





Bevezetés.

Az emberi lélek ismeretéről — amelynek az istenitételek eszméje egyik legfrappánsabb megnyilvánulását képezi — az ókor elsősízbén szerepelt népeinek csak zavart fogalmuk volt, de mégis rávezette őket annak a létére a természet, amely a kezdetleges társadalmakkal is érezte, hogy van valami, ami magasabb az embereknél, s hogy az emberben van valami, ami érez és gondol.

Később az ember physicali létében egy másik, metaphysicali lényt is sejtettek. A lelki érzelmek, az egyéni és a tömegfájdalom valamely szomorú eset fölött: vezette rá erre az embereket. Az elhalt családtag emléke, amely szomorú érzelmeket idézett elő bennük, vitte rá őket arra a gondolatra, hogy van bennünk „aliquid divini“. Ez eszme azonban csak később kezdett megérni, mert az emberek sokáig csak az anyagot ismerték s a szellemről csupán homályos sejtélemmel bírtak. A homerosi időkben, a görög történelem derekán is, a lelket csupán „a test árnyék-képé“-nek tekintették. Odysseus az alvilágban csak árnyakat, Maneseket, látott, de szellemeket nem.

A lélek ismerete bizonyos intézményekkel karöltve fejlődött, illetve bizonyos, csaknem minden nemzetnél többé-kevésbé eltérő alakban megtalálható, intézményekben nyilvánult.

Mihelyt valamely társadalom valamennyire — habár öntudatlanul is — szervezkedett, bizonyos *vallásos* intézményeket szentesített. Ezen intézményeknek a központja egy legfőbb Lény volt, aki majd, mint bosszúálló, majd pedig, mint jóakaró Lény jelent meg az egyes népek képzeletében s chez képest azt majd engesztelő, majd pedig könyörgő *áldozatokkal* tisztelték, rendesen külömböző nevek alatt s így keletkezett a polytheismus eszméje.

A kezdetleges állapotban levő ember sok rendkívüli tünémenyt figyelt meg a természetben s az azokban nyilvánult titkos

erőt nem tulajdoníthatta az önmagához hasonló, gyarlóknak és gyengéknek tekintett embertársainak, hanem egy rejtelmes, titkos valaki, vagy valami hatalmának. E titkos hatalomnak nevet adtak, illetve a rejtelmes erőt megszemélyesítették, s így keletkeztek a *különböző istenségek*. Titkos hatalomnak tulajdonították a betegségek s megcsodálták az állatvilág óriásait: innen származik az *állatok kultusza*. Később nemesak a titkos, a láthatatlan, hanem a *látható* hatalmakat is felsőbb lényeknek, isteneknek, tekintették: innen a *királyok és a főnökök imádása*. Sőt egyes népeknél kizárólag ezek képviselték az istenséget; így a phoeniciaiaknál Adonáj, a syreknél Baal, Milkom és Adod, akiknek a nevei „urat“, „hatalmasat“ jelentenek.¹⁾ Így lett lassanként csaknem minden népnek külön istene, akit az ország védőjének tekintettek. Mindazonáltal számos példát találunk arra, hogy egyik nép, kénytelenségből, vagy önszántából, *idegen* isteneket ismert el. Így a syrek a zsidókra, Adonáj szolgálóra, erőszakolták Milkom kultuszát; a görögök recipiálták az egyiptomiak istenségeit,²⁾ a rómaiak pedig az összes görög istenek kultuszát elfogadták és üzték. De nemesak az istenség, hanem a vallásos ceremonia is elfogadásra talált az egyes népek között. E tekintetben különösen figyelemreméltó a zsidók állásfoglalása, akik, dacára annak, hogy gondosan őrizkedtek az idegenektől, az araboktól és az egyiptomiaktól nemesak átvették a körülmetélés szokását, hanem azt vallásos alapintézménnyé is tették. Átvették a húsoz megkülönböztetését, a mosakodás, a körmenetek, s a szent táncok szertartásait; gyakran imádták a szomszédjaik istenségeit is.³⁾ Ily körülmények között, ekkora változások után, szinte természetesnek kell tartanunk, hogy a zsidóság utóbb már a bálványimádóktól se különítette el magát, amint azt Jákobnak, Ábrahám unokájának, — aki egy bálványimádó atya két leányát jegyezte el magának, és Mózesnek, aki egy bálványimádó madianita papnak a leányát vette el, — a példája frappánsan bizonyítja.

A csodálatos, vagy hatalmas erők tiszteletében nyilvánuló kultusz a legkülönfélébb tárgyakat és tüneményeket ölelte föl

¹⁾ Oppert et Ménant: „Les documents juridiques de la Syrie et de la Calde.“ Paris, 1877. Introduction.

²⁾ Ammon és Apis kultusza.

³⁾ Így: Baalt és Belfagort.

Igy, tudjuk, hogy az Eufrates mellett lakó népek a csillagokat, a khaldeusok pedig a napot imádták. Az előbbieket a nyugalmat jelentették, az utóbbi pedig a szorgos munkára való ébrenléteket. Bizonyos népeknél idővel az a meggyőződés vert gyökeret, hogy nem egy, hanem számtalan olyan lény van, amely az emberek fölött áll. Így, látjuk, hogy az egyiptomiak kezdetben Isethet imádták, végül pedig a kutyát is isteni hódolatban részesítették. Másrészről pedig, azt látjuk, hogy a kisebb népek kezdetben csak *egy* természetfölötti lényt ismernek el, később pedig, midőn megsokasodtak, isteneik száma is megszorodott. Ez történt pl. a római agrestes-eknél, akik kezdetben csak Marst imádták, később pedig már a házassági aktus istennőjének s a szükséghelyek istenének is hódoltak.

Az istenség eszméjének külső jelekben — szertartásokban — való megnyilvánulása, idővel, két újabb vallásos nézet folytán kezdett hanyatlani. Mindkét jelenséget csaknem minden népnél megtaláljuk. Az egyik az addig szinte megközelíthetetlennek tekintett legfőbb lények nimbusának a esőkenése, amit abban a tényben látunk, hogy az isteneket az emberi tulajdonságokkal, helyesebben: emberi gyarlóságokkal, így bűnökkel, ruházzák föl. Közönséges emberi betegségeket, lelki fájdalmakat, emberi szükségleteket, sőt halált is tulajdonítanak az isteneknek. A másik változás, amely az előbbitől összefügg, s amely szintén az istenek nimbusát érinti s az isteneket az emberekhez még közelebb hozta, az volt, hogy a népek isteni tulajdonságokkal ruházták föl, illetve félisteneknek tekintették, avagy sokszor egyenesen az istenek sorába emelték olyan embertársaikat, akik valóban, vagy csupán az ő képzeletük szerint, emberfölötti hőstetteket vittek véghez, avagy népüknek valami nagy szolgálatot tettek. Számos példát találunk erre a világtörténelemben. Ilyen a nép közhiedelme által istenné, vagy félistenné avatott ember volt a görögöknél Perseus és Herakles. Viszont, azt is látjuk, hogy arra is volt eset, miszerint kiváló hősokeket az istenekkel hoztak rokonságba; így pl. Castort és Polluxot, s Romulust az istenek fiának tekintették; az egyiptomiak Nagy Sándort, a skandinávok Odint, szintén isteni sarjnak hitték.

A vallásos meggyőződés eddig említett változatai — ame-

lyeknek az utolsó fokát valósággal az istenség degradálásának kell tekinteniünk, — igazi átmenetet képeznek a monotheismus eszméjéhez, amelyet már Sokratesnél és Ciceronnál is látunk fölcillámlani, s amelynek a megtestesítője: a kereszténység után, a köztársaság vége felé már izgatottan vágyódtak a lelkek, és amely nyilvánvalóvá tette az emberek előtt azt a századokon — évezredekken — keresztül rejtve maradt igazságot, *hogy az embernek lelke van, s ez az, ami őt a mindenség urához: az egy Istenhez, közelebb hozta.*

Az ó-kor népeinél nemcsak a vallásos érzés volt közösen föltalálható tulajdonság. Találunk náluk *bizonyos erkölcsi érzést, bizonyos szokásokat és intézményeket is*, amelyeknek a gyökere a népek psychológiájában rejlik, s amelyek az ó-kor legtöbb népénél megtalálhatók.

Az erkölcsi érzés a jónak és rossznak, mint alapfogalomnak a megismerésében, illetve megkülömböztetésében, nyilvánult. Már az ó-kor első népeinél látjuk, hogy megkülömböztettek „jó“ és „rossz“ isteneket, illetve szellemeket, a szerint, amint azok hatalmának, vagy erejének a megnyilvánulása, kellemes, vagy pedig kellemetlen érzést ébresztett bennük. Csakhogy ezen külömbség-tételt még nem tekinthetjük a jó és rossz közötti *valódi*, azaz *erkölcsi színezetű* külömbség-tételnek, mert a népek azt nem a saját cselekményeik elbiralásának a kritériumaként, hanem csupán az egyes istenségek jellegének a meghatározása gyanánt vették fel.

Honnan származott a jónak és a rossznak az *igazi* megismerése: e kérdésre inkább az ó-kor vallásos törvényhozóinál találjuk meg a feleletet, a mi nyilván azt mutatja, hogy a fölvetett kérdésnek a megoldása a vallásosság, a hit terrenumán keresendő. Kelet — s általában az ó-kori népek — törvényhozói papok voltak, akik törvénykezési rendszerüket vallásos jelleggel vonták be, s a jó és a rossz megkülömböztetésére alapították. Az indusok szerint, Adimo, Brahma fia, jobboldali köldökével nemzette az igazságos, a baloldalival pedig az igazságtalan embereket, s hogy az erkölcsi és a physicali rossz a baloldalról jön. Az egyiptomiak Typhont az Oziris ellenségeként tüntették föl: az egyiket a rossz, a másikat pedig a jó megszemélyesítőjének tekintették.

A jó és a rossz közötti külömbség-tétel a népek erkölcsi

fejlődésében magasabb fokot jelent. E fokra — a történelem tanúsága szerint — valamennyi ismert ó-kori nép eljutott. Erre bizonyosságaink vannak az ó-kori népek különböző törvénykönyveiben, amelyek voltaképen nem egyebek, mint a jó és rossz közötti különbségtételnek a gyakorlatban, a mindennapi életben való meghatározásai. Hammurabi törvénykönyve Babyloniában, Zoroaster, Manu törvénykönyvei, a régi kínai törvények, a görögök és a rómaiak törvényei, mind arra vallanak, hogy a népek erkölcsi érzése már az ó-korban is fejlett volt, s azoknak — bizonyos időszakban már — közös tulajdonságát képezte.

Egy másik, közös intézményt a *kiengesztelési áldozatokban* látunk. Ez intézmény szorosan összefügg a jó és a rossz közötti különbségtétel képességével, amennyiben annak már magasabb, fejlettebb fokát képezi, amidőn t. i. az ember nemcsak megkülönbözteti a jót a rossztól, hanem, ha az utóbbit elköveti, az istenség haragjának a kiengesztelésére törekszik. *Ily értelemben* a kiengesztelési áldozatok intézménye tehát, magasabb erkölcsi fejlődésről tesz tanúságot.

A kiengesztelési áldozat a lélek megtisztítását célozta. Frapánsabb kifejezése ennek: a megtisztulásnak a testre való átvitele, helyesebben: a lélek megtisztulásának a symbolisálása. E megtisztulást hirdette Zoroaster a perzsáknak; e megtisztulást látjuk a Ganges és Euphrates mentén lakó népeknél is, akik a szent folyamban megfürdöttek holdváltozáskor, illetve holdfogyatkozáskor. S ha az egyiptomiak a Nilusban nem fürödtek meg, ennek okát csak a krokodilusoktól való természetes félelemben kell keresnünk; ehelyett a papok széles kádakba merültek alá s a bűnösöket is ott fürösztözték meg. A görögöknél is minden templomban látjuk a szent fürdőket és a szent tüzet, amely szintén a megtisztulásra figyelmeztette Zeus hívőit.

A vallásos ceremóniák közepette kifejlődött a *babonaság*. A nép naivsága, a természet erőinek és jelenségeinek a nem ismerése önként hozta ezt magával. Vallásos tiszteletben részesítik és örökéletűnek tartják a kigyót, mert mindig *friss és új bőrben* látják: nem tudják, hogy az azt időként megújítja. Szentnek tartják a folyóban tanyázó nagyobb állatokat (krokodilust, stb.), amelyek az ember közeledtére harcias, vagy védő állásba helyez-

kednek: az emberek azt hiszik, azért, mert kincseket őriznek a folyóban.

A babonaságnak ismét természetes, — hogy úgy mondjuk: szükségszerű — következménye a *jóslás*. Az ember ösztönszerűleg vágyakozik a titokzatosnak a megismerésére; bizonyos jeleket, jelenségeket vél fölfedezni, amelyekről úgy hiszi, hogy azok valami jelen, vagy jövőendő eseményt jelképeznek, vagyis: mindenáron okát keresi az okozatnak. Némelyek hivatásszerűen foglalkoznak az ilyen fürkés�ésekkel: megszületik a jósök osztálya, helyesebben: a kiváltságos kasztja, amely századokon keresztül tartja hatalmában a népet s dönt háboru és béke, élet s halál fölött. Állandó jóshelyek — oraculumok — keletkeznek, amelyekben többnyire éleselméjű s föltétlen tekintélyű emberek mondanak jóslatot a hiszékeny népnek. Így látjuk ezt Syriában és Chaldeában is, ahol mindegyik templomban megvolt az oraculum. Apollo jósdája a görögöknél világhírű volt. Mi sem természetesebb, mint, hogy a babonás rómaiak is átvették és kultiválták mesterüknek — a görög népnek — ezt az intézményét is.

A babonaság és a jóslatokban való vakhit teremti meg a *theokratia* államformáját. Elismerik a legfőbb Lény uralmát, aki azt — a legtöbb nép hite szerint — a papok, vagy jósök által gyakorolja fölöttük. A papság, vagy a jós az isteni akarat tolmácsolója, a törzsfő, vagy a király csak végrehajtója. Indiában a bráhminok, Perzsiában a mágusok, Görögországban a jósök játsszák az istenség és a nép közötti közvetítés szerepét. A theokrátiának kétségkívül nagy előnye, hogy *fegyelmet teremt*, közvetve ugyan az istenség vélt parancsából, de közvetlenül mégis az ember (király, jós, papság) akaratából. Elismerik a *földi* tekintélyt, aki elsősorban a maga állásának a megszilárdításán fáradozik. Parancsokat osztogat, tilalmakat állít föl, intézményeket létesít: *törvényeket hoz*. De vannak, akik a parancsokat épen nem, vagy csak részben teljesítik, a tilalmakat figyelmen kívül hagyják, s az intézményekhez nem idomulnak. Ezek számára megtorlási, elrettentési módozatokról gondoskodik a törvényhozó: *konstituálja a büntetéseket*.

A theokratia törvényhozója — természetesen — az istenségnek a nevében beszél: azt állítja, hogy ő a törvényt Istenből

kapta, aki így és úgy akarja, hogy az emberek viselkedjenek. A nép áhitattal fogadja vezére beszédét, amelyben az istenség szavát véli hallani. Ezt látjuk az ó-kori népeknél; a kereszténység magasztos uralmának a korszakában már a maguk nevében beszélnek a törvényhozók.

Mindazonáltal, maga a kereszténység sem volt képes — hosszú időközön át — kiirtani a népek lelkéből a babonáság eszméjét, amely gyöngült, ugyan, de teljesen meg nem szűnt. Úgy ezen utóbbi, mint ama másik körülmény, miszerint a theokrátiában való hit gyökerei még mindig épek és erősek voltak: új intézményeket eredményezett. Mindkét eszme átbocsátotta gyökerét a törvénykezés, az igazságszolgáltatás mezejébe is: a bűnöst Isten nevében büntették meg s a büntetést megelőző eljárást *babonás színezettel* vonták be.

A babonás hit a theokratikus eszméhez való ragaszkodás eredményezte ama balga hitet, hogy Isten minden egyes igazságszolgáltatási aktusba beleszól s kinyilvánítja, hogy a felek közül kinek van igaza. Ez a két, minden népnél megtalálható jelenség — t. i. a babonás hit s a theokratikus eszméhez való ragaszkodás — adott létet az *istenítéleteknek*. Ugyanez a két körülmény magyarázza meg azt is, hogy ez intézményt — habár különböző és sokszor szinte raffinált alakban — egyenlően megtaláljuk a germán, román és szláv népeknél, valamint kelet népeinél is. Ezért tekinthetjük az istenítéleteket (ordalia): a babona és a theokratia eszméj től áthatott néplelek megnyilvánulásának.

Phillips szerint, ¹⁾ az ordaliák intézményét a népek azon meggyőződése hozta létre, miszerint a bűnöst föl kell áldozni Isten haragjának a kiengesztelésére s a megbontott közbéke helyreállítására. Ha azonban büncselekmény nem volt bizonyítva, akkor ordalium által vizsgálták meg, hogy valljon akarja-e az Istenség az áldozatot? Ez intézmény tehát az oraculum egyik neme volt, s annak a jelzésére szolgált, hogy az Istenség bűnösnek találta-e a felek egyikét. Így tehát, — mondja Phillips — e két intézmény rokonságban van egymással: az oraculum a jövőben történendő, az ordalium pedig, a múltban történt eseményeknek a kifürkészésére vonatkozott.

¹⁾ „Deutsche Rechtsgeschichte“, I. k. 254. l.



Rogge szerint pedig az ordalium a *faida*¹⁾ intézményéből származott? Midőn ugyanis, valamely bűncselekmény következtében, két család között a faidát kellett gyakorolni, bizonyos volt, hogy ez a harc a felek egyikére nézve szerencsétlenül fog végződni. De, hogy melyikre: azt csak Isten tudta előre. Ez okból, ordalium útján tudakolták Istentől, hogy a felek közül kinek van igaza; s minthogy ugyanakkor föltételezték, miszerint annak, aki az ordaliumban vesztes maradt, a faidában is el kellett esnie, az ordaliumban vesztes félt bűnösnek kellett nyilvánítania. Ime — mondja Rogge — ügyvolt az ordalium egy és ugyanazon időben oraculum és Istenitélet!

Bocerus szerint,²⁾ a *faida* az ellenséges érzületnek a megnyilvánulása, amennyiben a régi germánoknál — és a frankoknál — szokásban volt, hogy a magánjogi jellegű összeütközéseket is inkább a kezükkel intézték el, mintsem, hogy a bírósághoz fordultak volna. Ily módon igen sok emberélet esett áldozatul e hiábavaló intézménynek s az uralkodók is megfelelő orvoszelekről igyekeztek gondoskodni. Mivel azonban egyszerre nem tudták kiirtani a bajt, különféle intézkedéseket tettek, amelyekkel a lassú orvoslást célozták.³⁾ „Ezekután. — mondja *Bocerus* — könnyen megállapíthatjuk a *faida* és a párviadal (istenitéletek) közötti különbséget, amelyet egyrészt az ellenséges érzületnek a megnyilvánulása, másrészt pedig, a felek valóságos küzdelme jellemez.⁴⁾

¹⁾ A középkori germán jogrendszer annyira jellegzetes intézményének, a *faidának*, — amely a családok közötti háborút jelentette — az eredetét az emberi társadalom kezdetleges állapotának a korszakában kell keresnünk; abban a korszakban, amelyben egyik család (törzs) még szembenállott a másikkal, s amidőn még rendszeres büntető bíráskodás nem volt. Ebben a korszakban minden egyes embernek, minden pillanatban készen kellett lennie arra, hogy fegyvert ragadjon a maga védelmére. S a sérelem megtorlására, s a sértett családjá valósággal háborút indított a sértő családjá ellen. Ez a barbár jogszokás adta meg — Rogge szerint — az ordalialk alapját.

²⁾ „Tractatus de crimine dissidationis“. . . Tubingae, C. I. n. 4. p. 6. és köv.

³⁾ Így a II. Frigyes császár 1236. évi constitúciójának IV. fejezete, valamint a Rudolf császár 1287. évi rendelete s a IV. Károly aranybullájának a XII. fejezete. A *faidát* véglegesen I. Miksa császár szüntette meg, 1495-ben.

⁴⁾ „Differentia quae inter dissidationem. (faidam) duellumque existit, una parte est denunciatio animi hostilis, ab altera realis jam partium concertatio;

Az istenítéletek intézményét — többé-kevésbé tökéletes alakban — már az ó-korban megtaláljuk. Sophokles és a görög írók tanúsága szerint, a bajvívás már az ó-kori görögöknél is megvolt. Több példát tudunk arra is, hogy a rómaiak előtt sem volt ismeretlen ez intézmény.¹⁾ A középkorban pedig — mint már említettük — csaknem minden népnél megvolt.

Ami a közvéleményt illeti, a pápák és zsinatok eleinte — mikor még nem volt kellő erejük arra, hogy a közfelfogással szembeszálljanak, — ép úgy helyeselték az istenítéletek intézményét, mint a királyok és a császárok, akik azt törvényekben szankcionálták. Bizonyos, hogy volt olyan idő, amelyben az Egyház nemcsak, hogy türte az istenítéleteket, hanem — valószínűleg oly célzattal, hogy élüket enyhítse — a könyörgések, átkozódások, stb. formuláját is körülírta s lényeges szerepet juttatott papjainak is az istenítéletek procedurájában.²⁾

imprimis autem ita dissidationibus contradistinguitur, ut hac proprio ausu, incerta quandoque laesione praevia armis igne et rapinis persecutatae, illa coram iudice eum in finem instituta sint, quo rei dubiae veritas parescat.“ — (Bocerus, u. o.)

¹⁾ Torkos: „Dissertatio politico antiquaria de ferri condentis ordalio, sive de ritu controversias in iudiciis per ferrum condens decidendi aevo medo apud Hungaros sub variis serenissimis Hungariae regibus usitato.“ (Jauriae, 1744.) rendkívül becses tanulmányában több idevágó esetet említ: „Tucciam virginem Vestalem Romae incestus criminis ream, accusatam fuisse ex Plinio memoriae prodit Vellerius Maximus. Haec conscientia certae sinceritatis suae spem salutis ancipiti argumento petere ausa est. Arrepto enim cribro, inspectante populo, aquam ex Tiberi haurit et, si sacris, inquit, o Vesta! tuis castas semper admovi manus, effice, ut hoc hauriam cribro e Tiberi aquam, et in aedem tuam perferam. Audaciter et temere jactis voxis, hausit undam Sacerdos virgo, atque intemerate cascendente rerum natura in aedem Vestae pertulit.“ — „Claudia matrona navem quae immota substitit, pudoris et intemeratae castitatis testem stupent natura, ad ostium annis Tiberis attraxit, et quanto antea magis dubiam famam habuerat, tanto clariorem, teste Livio, ad posteras religioso ministerio pudicitiam fecit.“ — „Fuit olim in monte Soracte Paganis culta Dea Feronia, cujus numine afflati, nudis pedibus prunas intemerate et sine ulla lesione portentoso incessu calcabant, et Acron, crustam panis carmine a Sacerdote infecti tantam habuisse vim, tradit, ut ore excepta, furti reos manifestaverit.“

²⁾ Timon szerint is: „A keresztény egyház az istenítéleteket, mint istenkisértést, ellenezte, de nem volt képes a hívek téves fölfogását megszüntetni s az istenítéleteket a peres eljárásból kiküszöbölni; azért iparkodott azokat keresztény vallási formákkal körülvenni.“ („Magyar alkotmány- és jogtörténet“, II. kiadás, 457—458. l.)

Később azonban már itt-ott hallatszottak egyes hangok, amelyek kétségbevonták az istenitéletek rációját és igazságosságát. Így, a IX. században, Dagobert lyoni érsek „erősen kikelt azoknak a kárhozatos véleménye ellen, akik azt állítják, hogy a víz, tűz és más egyéb próba által Isten kinyilvánítja a Maga akaratát és itéletét.”¹⁾ Ugyanő hevesen kárhoztatta „az istenitéletek” elnevezést is, „amelyet ezeknek a próbáknak merészelték adni. Mintha bizony — így szól — Isten rendelte volna azokat, vagy, mintha Istennek alá kellene vetnie magát a mi előítéleteinknek s különös érzelmeinknek, hogy így fölfedezze előttünk a maga gondolatait.” — Ugyanilyen támadást intézett az istenitéletek ellen a XI. században egy másik francia író, Yves de Chartres is, aki — többek között — V. István egyik, Lambert mayencei püspökhöz írt, s Gratian decretumaiba is fölvevő levelét is említi, amelyben a pápa pálcát tör az istenitéletek fölött, illetve, amelyben megtiltja azokat. E tilalmat erőlyesebben ismételte III. Celestin, III. Ince és III. Honorius. Ugyanezt tette a IV. lateráni és számos tartományi zsinat.

Mindez azt bizonyítja, hogy az Egyház — általában — távol volt attól, hogy az istenitéletekben elismerje Isten ujját; ellenkezőleg, igazságtalanságnak és hazugságnak tekintette azokat. Ezért a józanabb theologusok, Szent Tamás és Yves de Chartres példájára, szintén elvetendőknek tartották s istenkisértésnek nyilvánították az istenitéletek intézményét.

Ezzel szemben, az intézmény védői azon csodákra hivatkoztak, amelyek az ordaliaknál állítólag történtek. E csodákat a theologusok túlnyomó része is elismerte ugyan, de azt tartotta, hogy azok nem Istentől, hanem a gonoszlélektől származnak, mert — mint mondták — „Isten csak haragját fejezheti ki az emberek ama vakmerősége fölött, amellyel őt szólásra akarják kényszeríteni.”²⁾ Viszont voltak theologusok³⁾, akik nem állították ugyan azt, hogy az istenitéleteknél mindenkor valóban Istennek az akarata jut kifejezésre, de azért elismerték, hogy egyes esetekben — az ártatlanok javára — Isten vágy maga, vagy jó angyalai által, közbelépett.

1) Boitard: „L' Histoire de l' Église en France“, Paris, 1842. I. k. 953. l.

2) Alfonso Castro: „De justitia et jure“, (Madrid, 1704.), I. k. 308. l.]

3) Ide tartoztak az olasz és a spanyol theologusok általában.

De, hogy ez mikor történt, azt ez írók sem tudták megmondani, sőt, még azt is bevallották, hogy „nem lehet megállapítani, hogy melyik döntés származott csakugyan Istentől, s melyik a gonoszlelektől.“¹⁾

Az Egyház küzdelmének nem sok eredménye volt, amihez nem kis mértékben járult ama körülmény, hogy a theologusok egy része — amint láttuk — csatlakozott az istenitéletek körül uralkodott közvéleményhez. Sokkal eredményesebb volt az uralkodók föllépése, akik országaikban az istenitéleteket lassanként megszüntették.²⁾

¹⁾ Castro, i. m. I. k. 312. l. — Hasonlóan: Fox és Suárez.

²⁾ Legtovább az északi népeknél volt meg az intézmény. Így, Angliában még a XIII. században is alkalmazásba vették az egyes próbákat. Csak lassan-lassan kezdtek fölhagyni velük a bírák. Hivatalosan a parlament 1257-ben tiltotta el a használatukat. Mindazonáltal az angol történetírók a sokkal későbbi időkből is említenek példákat, amelyekből kitűnik, hogy az istenitéletek igen sokáig maradtak fenn Angliában. Így tudjuk, hogy Emma, Hitvalló Edward anyja, tüzes vaspróbát állott ki, hogy a winchesteri püspökkel való szerelmi viszonyának a vádja alól tisztázza magát. — A XVIII. században is érvényes volt a pórok szokásjoga, amely szerint a boszorkányokat, megkötözve, hidegvizbe vetették. Ugyanezt látjuk — szintén sokáig — Franciaországban is.



I.

A középkori bűnvádi eljárás jellemző intézményei.

A középkori bűnvádi eljárásnak, az istenitéleteken kívül — egyéb jellemző intézményei is vannak, amelyek szintén élesen bevilágítanak azon kor szellemébe és gondolkozásmódjába, nemkülömben jogi fölfogásába is

Ezen jellemző intézményeket az állatok elleni bűnvádi eljárásban, az *asylumok* és a *tortura intézményében* találjuk, amelyeket az alábbiakban — röviden — ismertetünk.

A bűnvádi eljárásnak az állatok ellen való lefolytatása minden bizonnyal azon a babonás hiten alapult, amely az állatokban is emberi lelket sejtett. Ez a tévhit vitte az embereket arra, hogy a bűncselekményeket elkövető állatokat, büntetőjogi felelősségre vonják.

A középkor egész folyamán, sőt a XV., XVI. században is sok helyen szokásban volt az állatoknak (kutyáknak, patkányoknak, sertéseknek, stb.) bűnvádi eljárás alá vonása, testi sértés, kártétel, stb. miatt. Az eljárás ez esetben is *contradictorius* volt: a „vádlott“ részére gondnokot, vagy védőt rendeltek ki.¹⁾

Az *asylumok* eredete kétségtelenül a legrégibb korba nyúlik vissza s ami hátározottan vallásos színezetűek voltak. Alapeszméjül egyrésztől, az istenségtől²⁾ templomauak a sérthetlenségében, másrésztől pedig amā babonás hitben rejlik, miszerint az istenség

¹⁾ Így, 1313-ban a valois-i gróf birtokán, egy bika halálra gázolt egy embert, Károly valois-i gróf bűnvádi eljárás alá vonatta a bikát, amelynek folyamán a grófság hivatalnokait tanuként hallgatták s megállapították a tényállást. Végezetül a bikát halálra ítélték és fölakasztották.

²⁾ Szépen mondja Montesquieu: „Comme la Divinité est le refuge des malheureux, et qu' il n'y a pas de gens plus malheureux que les criminels, on a été naturellement porté à penser que les temples étaient un asile pour eux; et cette idée parut encore plus naturelle chez les Grecs, où les meurtriers, chassés de leur ville et de la présence des hommes, semblaient n'avoir plus de

megkegyelmezett annak a bűnösnek, akinek megengedte, hogy üldözői elől az ő szentélyébe menekülhessen.

Az első asylumot Hercules utódai alapították Athénben,¹⁾ hogy magukat ellenségeik dühétől megmentseék. Csakhamar elszaporodtak és más államokba is átszármaztak, úgyannyira, hogy — Tacitus szerint — „a templomok tele voltak fizetésképtelen adósokkal és gonosz rabszolgákkal s a nép pártját fogta a bűnösöknek.“

Róma történetéből is tudjuk, hogy *Romulus* asylumot építtetett a Palatium és Capitolium között egy szent ligetben, amely biztonságba helyezte azokat, akik odamenekültek. A császári korszak alatt pedig, szokásban volt Rómában, hogy a rabszolgák a császár szobrához menekültek. Honorius és Theodosius császárok — V. Bonifác pápa utólagos jóváhagyásával, elrendelték, hogy az egyházak és oltárok asylumokul szolgáljanak a bűnösöknek.

A középkorban rendkívül el volt terjedve az intézmény. *Angliában* az asylumot „*cathedra quietudinis et pacis*“-nak tekintették s „*freedstol*“ elnevezéssel illették. — *Franciaországban* sok visszaélés történt az asylum-intézménnyel. Ez ökből 799-ben, a gyilkosokra nézve, megszüntették e kiváltságot. A IX. századtól kezdve pedig, az asylumok csupán az egyesek erőszakoskodásai ellen védtek, nem pedig a hatóság üldözése ellen.

A középkori bűnvádi eljárás harmadik jellemző intézménye: a *tortura* volt, amely — *Beccaria* szerint — „az istenitéletek régi babonájából“ származott.

A *tortura*nak a középkori bűnvádi eljárásban három célja volt, u. m. a vádlott beismerésének a kicsikarása, a bűntársak megnevezése és a bűnhődés.

maisonsque les temples, ni d'autres protecteurs, que les dieux. Ceci ne regarda d'abord que les homicides involontaires, mais, lorsqu'on y comprit les grands criminels, on tomba dans une contradiction grassière: s'ils avaient offensé les hommes, ils avaient à plus forte raison offensé les dieux.“ „*Esprit des lois*“, livre XXV-e, chap. 3-e.)

¹⁾ Mindazonáltal az intézmény esirait már a zsidóknál is megtaláljuk: a Lévi törzsének kijelölt 49 város közül 6 ki volt választva oly célból, hogy asylumul szolgáljon azoknak, akik véletlenségből követtek el emberölést. Az ily egyének e 6 város egyikébe vonultak vissza, s ott laktak az akkori főpap hátláig.

A görögöknél az elítéltetés utáni harmincadik napon alkalmazták a torturát, de csak oly célból, hogy az elítélt a büntársait megnevezze. Torturának azonban csak az államot érintő bűncselekmények esetén volt helye. — Tőlük vették át az intézményt a rómaiak, akik azonban azt — a hazaárulás esetét kivéve — csak rabszolgákra alkalmazták. Sokszor harmadik személyeket is tortura alá vontak, akik a bűncselekmény bizonyítékairól, vagy a tettesek személyéről tudtak. Ha egy polgárt megöltek: összes rabszolgáit tortura alá vetették. Később az első keresztények ellen is alkalmazták a torturát. — *Németországban* a kereszténység elterjedése után honosult maga a tortura s a titkos bíróságok (Vehme) nyomozási intézményében nagy szerepet játszott.¹⁾ A *Carolina* hosszasan sorolja föl azon bűncselekményeket, amelyek esetén helye volt a torturának. — *Angliában* — *Blackstone* szerint — „felony“ esetén, a vádlottat háromszor figyelmeztették a bekövetkezendő torturára. — *Olaszországban* csak „szörnyű“ bűncselekmények esetén s akkor alkalmazták, ha a vádlott bűnössége mellett elegendő gyanuokok harcoltak. — *Németalföldön* igen kegyetlen módon alkalmazták a torturát: fokenként égették el, vagy tépték ki a vádlott egyes tagjait. — *Oroszországban* bármennyi tanu bizonyította is valamely gyilkosnak a bűnösségét, addig nem lehetett elítélni az illetőt, míg beismerő vallomást nem tett. E célra alkalmazták a torturát, amelyet *II. Katalin* törülte el 1769-ben. — *Svédországban* a torturát *III. Gusztáv* király törülte el.

A torturának — általában — három nemét ismerték, u. m. az előkészítő, előzetes és a rendkívüli torturát. Az előkészítő tortura a vádlott beismerésének, az előzetes tortura pedig a bűnrészesek megnevezésének a kicsikarását célozta. E két quaestiót rendes torturának is nevezték. Ezzel szemben állott a rendkívüli tortura, a melyet csak nagy büntetésekre alkalmaztak.

¹⁾ Angeras: „Tractatus de questionibus, sentormentis“, II, fejt., 6. szám.

II.

Az istenitéletek fogalma, elnevezései, eredete és célja.

Az istenitéletek fogalmát — jogi szempontból — akként határozhatjuk meg, hogy azok a nyomozás, vizsgálat és bizonyítás cselekményeinek a különféle módozatai voltak.

E módozatokat középkori jogrendszerek — általában — „*purgationes*“, „*judicia probabilia*“, „*judicia Dei*“, azaz „megtisztulások“, „valószínű ítéletek“ és „istenitéletek“ elnevezések alatt említik.¹⁾ A középkorban általános lévén a latin nyelvnek, úgyis, mint törvénykezési nyelvnek, a használata, az említett elnevezéseket — kevés kivétellel — Európaszerte általánosaknak mondhatjuk.

Az istenitéleteket két főcsoportba osztották: u. m. a *purgatio canonica* és a *purgatio vulgaris* csoportjára. Az előbbi szigorú vallásos jellegű volt s az eskü általi bizonyításban állott. Ezt a kánonok és a zsinatok megengedték („*purgatio per sacramentum et juramentum a corporale referri solet*“); az utóbbi alatt pedig, főleg az elemek általi bizonyítást értették s az idetartozó bizonyítási módokat, közös névvel „ordaliá“-nak nevezték.²⁾

Az „ordalia“ szó — némelyek szerint³⁾ — részint az „ordela“ germán szóból származik, amelynek az eredete viszont a „nagy“ot jelentő „ord“ szóban kell keresnünk, részint pedig, a „duel“, vagy „dele“ szóból, amely ítélkezést jelentett; tehát „ordela“ és „ordalie“ = nagy ítékezés, azaz Isten által eszközölt ítékezés.

Mások szerint, az „ordela“ és az „ordalium“ az „ordeum“ szóból származnak (= orge, árpa), mert a frankoknál kezdetben úgy történtek az istenitéletek, hogy a vádlottal egy szelet árpa-kenyeret etettek meg, abban a hiszemben, hogy, ha bűnös, akkor a kenyérmorzsáktól megfulad. Később, ennek az analogiájára, a bizonyítás minden egyes módját ezzel az elnevezéssel illeték.

¹⁾ Hottotmanus „*probationes furiosae*“ néven említi az istenitéleteket. (*Disputationes Feudali*“, II. k. XLII. f. 887. l.)

²⁾ „*Ordalium*“ elnevezés alatt: „*sententia a Summo Jūdice (a Deo) in reum lata*“ értendő. V. ö. Leitersberger: „*De ordaliis*“. Argentorati. MDCCXVI. 11. lap.

³⁾ Bocerus: „*De bello et duello*.“ Tubingae, 1616.

Részünkről az előbbi, vagyis a germán eredetű elnevezést tartjuk helyesnek, azon okból, mert az ordaliák intézményét sokkal erősebben találjuk kifejlődve a germán népeknél, mint a délieknél, s így föl kell tételeznünk, hogy az elnevezés eredetét is ott találjuk meg, ahol az intézmény erősebb gyökeret vert.

Az istenitéletek alapját azon meggyőződésben kell keresnünk, miszerint azok oly alakiságok, amelyek által Isten a maga akaratát, illetve az igazságot, kifejezésre juttatja.

Ez a — babonás — meggyőződés mélyen beoltódott az emberek lelkébe, s így történt, hogy az istenitéletek csalhatatlanságában s az isteni akaratnak azokban való megnyilatkozásában, szinte fanatikusan hittek.

Az istenitéletek célja — az elmondottakból — önként következik. E célt az isteni igazságosság megnyilatkozásában, illetve az anyagi igazság kiderítésében látjuk.

III.

Az istenitéletek nemei általában.

Az istenitéletek — illetve az ordaliák — különféle elnevezések alatt ismeretesek, a szerint, aminő módot használtak azoknak az alkalmazásakor.

Az ordaliák három leggyakoribb neme: a *tűzpróba*, a *vizpróba* és a *bajvivés* volt. Ezeket — vagy legalább is egyik-másikat — minden népnél megtaláljuk s mintegy alapbizonyítási módoknak tekinthetjük.

E három módon kívül, még újabbakat is találunk, amelyeknek egy része több-kevesebb népnél volt alkalmazásban. Ilyenek voltak: az *oltári szentségpróba*, a *keresztpróba*, a *sajtpróba*, a *viperapróba*, a *koporsópróba*, az *áldozáspróba*, stb.

Az ordaliák ezen módjainak az alkalmazását illetőleg; egy-egy szabályokat alig találunk. Mindazonáltal — mint látni fogjuk — mégis voltak bizonyos általános elvek, amelyeket — több-kevesebb módosított alakban — több helyen megtalálunk.

Az alábbiakban áttérünk az istenitéletek különböző módjainak az ismertetésére, oly módon, hogy előbb a *purgatio canonica*, azután a *purgatio vulgaris* intézményét ismertetjük.

IV.

A purgatio canonica.¹⁾

Purgatio canonica alatt — mint már említettük — az *eskü általi bizonyítást* kell értenünk.

Az esküre kötelezett fél (*jurator* vagy *sacramentalis*) egy szál kalászt a levegőbe dobott, miközben az eget hívta föl ártatlansága tanujául. Máskor pedig, kezében lándzsával, nyilatkozta ki, hogy vaspróbával is kész megerősíteni azt, amit esküjével bizonyít.

Ezenkívül szokásban volt, hogy az esküre kötelezett fél valamely tárgyra, vagy helyre esküdött, így pl. valamely ereklyére, az oltárra, az evangéliumra, vagy valamely sírra, stb.

Egyes törvények²⁾ nem elégedtek meg csupán a félnek az esküjével, hanem megkivánták, hogy több egyén tegye le az esküt az illető fél állításának az igazsága érdekében. Ezen egyéneknek (*conjuratores, compurgatores*) a száma rendszeren 12 volt³⁾ s az esküre kötelezett féllal azonos társadalmi állású és nemű s kifogástalan egyének közül valóknak kellett lenniök. Sokszor megelégedett a törvény a vádlott szomszédjaival, vagy háznépével is.⁴⁾ Egyes törvények pedig, a *conjuratores* számának a megállapítását a bíróra bízta,⁵⁾ aki tetszése és választása szerint állapította meg a személyüket, vagy épen sorshúzás útján jelölte ki őket. Rendszerint azonban a vádlott jelentette be a ta-

¹⁾ Leitersberger, i. m. 8—12. l. — Saint-Edme: „Dictionnaire de la pénalité de tous les peuples du monde connu.“ Paris, 1817. IV-ik kötet, „P“ betűnél.

²⁾ Így a Childebert s a burgundok és a frizek törvényei.

³⁾ A *conjuratores* intézményét manapság is megtaláljuk a mohammedán jogban, amely, egyes bűncselekmények (pl. házasságtörés, rablás) esetén négy kifogástalan és nagykorú, mohammedán tanúnak az esküjét kívánja. E pontban a főmohammedán szekták (hanefiták, safiiták, malekiták, hanbaliták, siiták és abodhiták, megegyeznek). L. idevonatkozólag az Ohsson, Van Den Berg, Perron, Querry és Morand műveit.

⁴⁾ Így: a *Lex Alamannorum* és a *Lex Bajuvariorum*.

⁵⁾ Így: a svéd- és norvég tartomány- és városi jogok (*Gulathing, Frostathing, stb.*)

nukat s csak ritkán választhatta ki azokat a vádló. A conjuratores száma — igen gyakran — az eset fontossága,¹⁾ avagy a vádlott ellen főnforgott gyanuokok súlyossága szerint, — többkevesebb volt.

Az eskü általi bizonyítás többnyire az Egyházban s bizonyos, előre megállapított napoknak a délelőttjén történt. Azalatt, amíg a tanuk a kijelölt tárgyat (evangéliumot, oltárt, stb.) érintették, a vádlott a maga kezéit a tanukéira tette s hangos szóval tiltakozott az ellen, mintha ő lett volna a bűnös. Erre a vádlottat fölmentették a vád alól, kivéve, ha a vádló ragaszkodott a vádhoz s késznek nyilatkozott ellenpróbát tenni. Ha — ilyen esetben — a vádló tanui megesküdtek arra, hogy a vádlott követte el a szóbanforgó bűncselekményt, akkor bajvívásnak volt helye.

Ezek — röviden — a purgatio canonica szabályai.

V.

A purgatio vulgaris.

A tűzpróba.

A tűzpróba már az ó-korban élt népek előtt is ismeretes volt, habár nem is állíthatjuk, hogy rendes birói eljárásnak a mozzanatát képezte, de annyi mégis bizonyos, hogy vannak példánk, amik azt bizonyítják, hogy az ártatlanul meggyanusított emberek sokszor tűzpróbával akarták hebizonyítani ártatlanságukat. Így, Sophokles Antigonejében olvassuk, hogy egy polgár, akit Kreon árúlással gyanúsított, följánlotta, hogy — ártatlanságának a bizonyítására — kész megfogni egy tüzes vasat, avagy pedig kész tűzre tartani a kezét. *Kallimachos* szerint, ugyancsak a régi görögöknél szokásban volt, hogy a szövetségkötés alkalmával — hűségük jeléül — tüzes vasat tartottak.

A zsidókról is tudjuk, hogy, ha közöttük egy férfi kételkedett a neje hűségében, akkor az áldozár elé ment vele, aki valamely tüzes tárgyat adott a kezébe, vagy forró vizet itatott a gyanuba

¹⁾ Sok törvény a vádlott állásához mérten állapította meg a tanuk számát. Így, a püspökök ellen 62, az áldozárok ellen 40 tanunak kellett megesküdnie. (L. a népjogokat.)

vett növel, akit, ha semmi sérülése se lett, ártatlannak nyilvánította.¹⁾

A tűzpróba főleg a hűbéri Európában volt elterjedve, a nemesek, papok és más szabad egyének polgári és bűnpereiben s voltaképen a bajvivást helyettesítette, amennyiben az alól a kiváltságos társadalmi osztályok mentesítve voltak.

A középkori törvények²⁾ három módját említik a tűzpróbának. Az egyik mód szerint, a vádlott csupasz kézzel fogta meg a tüzes vasat; a másik szerint, csupasz lábbal lépett tüzesített ekevasra és izzó szénre³⁾; végül a harmadik mód szerint, keblére helyezve, füstölgő paraszt vitt.⁴⁾

E három módozat általános és külső alakiságai meglehetősen egyformák voltak. A próba alkalmával rendszeren egy, körülbelül három kilogramm súlyú vasrudat használtak, amelyet előzőleg — bizonyos szertartások között — megáldottak s egy, erre a célra kiváltságot élvező, egyházban őriztek, amelynek az istenítéletek tartására — egyházi, vagy világi törvényen, avagy mindkettőn alapuló — joga volt.

A vádlott — három napi, kenyéren és vizen való böjtölés után — misét hallgatott s megáldozott, majd pedig esküt tett ártatlanságáról. Ennek megtörténte után, a vádlottat az egyháznak a próba végzésére kijelölt helyiségébe vezették, ahol, beléptekor, szentelt olajjal meghintették. Ezután a vádlott kezébe vette a vasat, amelyet — a bűncselekmény súlyossága és a főnforgó gyanúokok szerint — többé-kevésbé megtüzesítettek s a vádlott azt két, vagy háromizben fölemelte, avagy bizonyos távolságra elvitte, a szerint, amint azt az ítélet rendelte. Ezalatt a papok alkalmi könyörgéseket mondtak chorusban. A próba bevégezte után, a vádlott kezét egy jól bevarrt zsákba tették, a bíró és az ellenfél is rátette a pecsétjét, amelyet azután harmad-

¹⁾ L. Moebius: „La législation des Hébreux“, 300 l.

²⁾ Olyan középkori törvényt, amely a tűzpróbának mindhárom módját említené, alig találunk. Ilyen mégis a friz törvény. (Richtofen: „Sendrecht .. Frieslands“. §. 13.)

³⁾ „Nudis pedibus super ignitos vomeres condentesve carbones ingrediebatur.“ (Leitersberger i. m. 14. l.)

⁴⁾ „... aut prunas inflammatas in sinum coniectas ferebat.“ (U. o.)

napra feltörték s ugyanakkor a zsákót is szétbontották és, ha a kézen semmi sérülést sem találtak, a vádlottat ártatlannak nyilvánították.

Ez volt a tűzpróba legközönségesebb processusa.

Ezenkívül — természetesen — számos módosított alakban is megtaláljuk a tűzpróbát. Így, — mint *Leitersberger* említi¹⁾ — a vádlottnak gyakran a ruháján kellett tüzet vinnie, vagy keresztül kellett mennie égő máglyán; sokszor pedig gyanus könyvet dobtak keresztül az égő máglya lobogó lángjain, s ha a könyv sértetlen maradt, akkor helyesnek, ellenkező esetben pedig, kárhoztandónak nyilvánították a tartalmát. (*Máglyapróba*).

A tűzpróba korántsem volt oly általános bizonyítási eszköz, mint pl. a bajvívás. Sok törvény²⁾ nem is említi, aminek a magyarázatát körülbelül abban a jelenségben találjuk meg, amely szerint — mint már említettük — a tűzpróba — bizonyos esetekben — a bajvívást helyettesítette s így ott, ahol a bajvívás általánosan kötelező volt, a tűzpróbának — úgyszólván — létjogosultsága sem volt.

A tűzpróba használatban volt Európa számos nemzeténél; így — hazánkon kívül — a thüringiaiaknál, a frizeknél, az angol-szászoknál, a ripuári frankoknál, a spanyoloknál, a svédeknek és az oroszoknál. De sűrűn alkalmazták a tűzpróbát Byzánceban is.

A thüringiaiaknál a férjük megmérgezésével, illetve meggyilkolásával vádolt nőket vetették alá a tűzpróbáknak, de csak azon esetben; ha a nőnek a legközelebbi rokona vonakodott párbajt vívni a férj legközelebbi rokonával. Ez esetben az özvegy nő kilenc izzó vaspálcá próbát volt köteles kiállani.³⁾

A törvény egyáltalában nem említi a tűzpróba processusát. Valószínű azonban, hogy a nőknek csupasz lábbal kellett a vasra lépniök.

A frizeknél izzó vaskeztyűbe dugták a vádlott kezét, vagy pedig rendesen kilenc, néha azonban tizenkét izzó vaspálcára tették a csupasz lábát. A tűzpróba ezen módját „*ketelwang*“ elnevezés alatt említi a törvény.⁴⁾

¹⁾ I. m. 18. l.

²⁾ Így pl. a *Lex Burgundionum*, a *Leges Baiuvariorum*, a *Lex Saxonum*, a *Leges Wisigathorum*, a *Leges Longobardorum*, stb.

³⁾ *Lex Thuringionum*, c. 14.

⁴⁾ *Lex Frisionum*, c. 26.

Ezenkívül szokásban volt a frizeknél az is, hogy forró „viasz-inget“ tettek a vádlott testére.¹⁾

Az *angolszász* törvények „simplex“ és „triplex“ ordaliumot, — illetve tüzes vaspróbát — különböztettek meg, a szerint, a mint a próbánál használt vas egy, vagy pedig három font súlyú volt.²⁾

Mielőtt a vádlottat a próbára bocsátottak volna, a papok imádkoztak, hogy *Isten mentse meg az ártatlant s pusztítsa el a gonoszt.*³⁾

Az egyszerű tüzes vaspróba az egyszerű, a háromszoros pedig, ugyancsak a háromszoros eskünek felelt meg. Az előbbinek a rabszolgákat is alávetették, ha gazdáik nem voltak hajlandók esküt tenni helyettük. Hasonlóan egyszerű próba alá vetették az olyan szabad embereket is, akik a megkívánt számú eskütársakat nem tudták előállítani.

A háromszoros tüzesvaspróbát súlyos bűncselekmények (a hűbér úr elárulása, az egyházi kiváltságok megsértése,⁴⁾ gyilkosság, szentségtörés, lopás, pénzhamisítás, mérgezés) esetén alkalmazták.

Az angolszász törvények kifejezetten tiltották a tűzpróbának — s általában az istenitéleteknek — ünnepnapokon való eszközölését.

Az angol történelem számos példát mutat föl⁵⁾ arra nézve, hogy fejedelmi, vagy magasrangú egyházi személyek is alávetették magukat a tűzpróbának.

A *ripuári frankoknál* csak a rabszolgákat vetették tűzpróba alá.⁶⁾

1) Senckenberg: „Landrecht von Schwabenspiegel“, Kap. 246.

2) „Siquis saluti regis, aut domini sui insidias tetenderit, vita et rebus suis omnibus plectitor, nisi quidem triplicis ordalii questione crimen diluerit.“ (Kanuti Leg. 54.)

3) Aedhelston törvénye, 5. sz.

4) „Circ-bryce“, amint Aedhelston törvénye említi.

5) Lonsdale: „The Statute Criminal Law of England“ (London, 1839) című művében emlit több ilyen példát.

6) „Lex Francorum Ripuariorum“, c. 5. — Franciaországban a tűzpróba már a VIII. században ismeretes volt.

A középkori *spanyol* jog — eltekintve a visigót törvénytől, amely a tűzpróbát nem ismerte — nem tartalmazott egységes intézkedéseket az istenítéletekre nézve. Mig egyes fuerok a tűzpróbát a leghatározottabban tiltották,¹⁾ addig viszont némelyek megengedték és szabályozták, Így, a salamancai és a plasenciai fuero is, amely utóbbi a magzatelhajtással vádolt nőt kötelezte tűzpróbára s amennyiben erre nem vállalkozott volna: máglyahallálal büntette. E fuerókkal szemben, az avilesi és az oviedói fuero *polgári perekben* is ismerte a tűzpróbát.

Svédországban Olaf király honosította meg a tűzpróbát (*Järnbyrd*), 986-ban, Poppo dán király példájára,²⁾ aki azt ugyanazon időben Dániában meghonosította. Amint a történeti könyvekben s a régi törvényekben olvassuk, maga Olaf király is *személyes* hive volt az istenítéletek intézményének³⁾

A tűzpróba processusáról csak annyit tudunk, hogy a pap a vasat a templomban, három napi böjtölés után megszentelte.⁴⁾

Az intézmény eltörlését Olaus upsalai érsek, 1420-ban, a nemzetgyűlésen erőlyesen követelte.

Oroszországban is virágzott az intézmény. Itt a bíró állapította meg, hogy mely esetekben van helye a tűzpróbának. A vádlottnak kilenc lépésnyire kellett vinnie a tüzes vasat; ha erre nem vállalkozott: a vérpadra került.⁵⁾

¹⁾ Így a XII. századból származó arganzoni, vitoriai, berne-doi és yanguasi fuerok. (L. Llorente: „Nos fueros“, IV. k. 84., 280., 290. és 318. lap. E fuerok az istenítéletek közül csak az esküt engedték meg s a vádlottakat — amennyiben az esküt le nem tették. — pénzbírság fizetésére kötelezték.

²⁾ Poppo, Daniae Apostolus manu chirathecae ferreae igni c-a-n-d-e-f-a-e indita, se verum Deum annuntiare, dum eam illaesam extraheret, testatus est“. (Torkós, i m. 7. l.)

³⁾ Olaf, mielőtt keresztény lett, egy levélben ezt írta Anshar püspöknek: „Legationem tuam firmare non possum, nec audeo, priusquam sortibus Deos nostras consulam“. (L. Loecenius: „Sueciae regni leges antiquae“, Upsalae, 1619. — 18. l.)

⁴⁾ A formula ez volt: „Vellet Deus benedicere et sanctificare illud ferrum a servo suo contrectandum, ut esset in causa N. N. salutare explorandae veritatis instrumentum, ne iniquitas dominetur super justitiam, sed, ut mendacium subjectum sit veritati.“ (Loecenius, u. o.)

⁵⁾ Wladimirskij-Budanow: „Obzor istorij Ruskago prava.“

Byzánceban a császárok honosították meg a tűzpróba intézményét.¹⁾ *Laskaris Theodosius* császárról beszélnek, hogy egy alkalommal a befegségét varázslásnak tulajdonítván, tűzpróbara kényszerítette mindazokat, akikre gyanakodott, hogy ők követték el rajta a varázslást.²⁾ — *Paleologos* Mihály császárt is azzal vádolták, még elődje életében, hogy a főhatalomra vágyik. A bírák azt ajánlották neki, hogy tűzpróbával tisztítsa meg magát a gyanutól. Ez meg is történt, s mint tudjuk, *Paleologos* ez alkalommal egy *vasgümböt* használt. Sokszor azonban ekevasat használtak.

Aki tűzpróbara ajánlkozott, előzőleg három napig böjtölt és imádkozott. Ezután a karját *a császár pecsétjével* ellátott zsákba varrták s három napig szigorú őrizet alatt tartották a próbát álló egyént, nehogy valami olyan szert használjon, amely hatásosná tenné a tüzet. Ezután a templomba vezették az illetőt s ott csupasz kézzel háromszor vitették körül vele a tüzes vasat, az oltár és a szentély bejárata közötti téren át.

A tűzpróba intézménye hazánkban.

Hazánkban szintén megtaláljuk a tűzpróba intézményét, amely középkori jogszolgáltatásunknak egyik igen fontos mozzanatát képezte.

Hogy mikor kezdett elterjedni hazánkban ez intézmény, illetve, hogy melyik királyunk, vagy épen fejedelmünk honosította azt meg, pontosan nem tudjuk megmondani.

Kitonich szerint,³⁾ 969-ből származik a tűzpróba intézménye s így ő szerinte annak az eredetét még a fejedelemség s a pogányság korszakában kell keresnünk.

St.-Petersburg, 1900. — 30, 32. l. — U. a. „Kristomatija po istorij ruszkago prava.“ U. o. 1887.—1889. 2. k. 83. l.

¹⁾ A. K. Metaxa „Süstéma tou Poinikon Dikason. En Athénais 1867—1868. I. k. 29. l. — Saripolos. Systematés en Helladi ischyousés Poinikés Nomothésias. II. k. 30—38. l.

²⁾ Erről az esetről mondta Montesquieu: „C'était chercher le crime le plus incertain, qu'il y ait au monde, par la preuve la plus certaine de l'innocence.“ („Esprit de lois.“)

³⁾ Directio methodica processus judiciarii“, c. I., quaest. 9., n. 4., 10. l.

Annyi bizonyos, hogy a tűzpróbára vonatkozólag, az első tétéles intézkedéseket *Szent László* törvényeiben találjuk, akinek — mint alább látni fogjuk — több decretuma foglalkozik a tárgygyal.

De — ugyancsak a szent László decretumaiból — megállapíthatjuk azt is, hogy a tűzpróbát már az ő uralkodása előtt is ismerték hazánkban.¹⁾ *Szalay* szerint, már *Szent István* idejében is divatban volt a tűzpróba,²⁾

Annyit bizonyosnak vehetünk, hogy a királyság megalakulásának első éveiben már gyakorlatban volt hazánkban a tűzpróba, amelynek még korábbi eredete mellett különben az a vélelem harcol, hogy maga az intézmény megalakulása nem függött szorosan össze a kereszténység megalakulásával s ezért nem tarthatjuk teljesen kizártnak a *Kitonich* már említett véleményét.

Régi királyaink közül *szent László* és *Kálmán* törvényeiben találunk egyes, a tűzpróbára vonatkozó, intézkedéseket. Így, *szent László* egyik,³⁾ decretuma szerint, „az örök kapitányai a *tolvajokat* 10—10 főből álló csoportba osztották s ezek közül egy a tüzesvasat, a többi helyett megmarkolta.“ *Kálmán* rendelkezése szerint pedig, a tűzpróbát csak a püspöki székesegyházakban, káptalani templomokban és a nyitrai s a pozsonyi nagyprépostságokban lehetett tartani“.

A tűzpróba virágzási kora valószínűleg a XIII. századba, — a váradi regestrum korába — esett. Erre nézve azonban pozitív adataink nincsenek.

Amint fentebb láttuk, nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy mikor alakult meg nálunk a tűzpróba intézménye. Ugyanilyen ingadozók a vélemények a tűzpróba megszűnésének az időpontját illetőleg is. Így, míg *Kitonich* szerint⁴⁾ a tűzpróba a XIV. század első évtizedében (1310-ben) tűnt el jogintézményeink közül s míg ezt az időpontot *Timon*⁵⁾ az Árpádház kihaltának

¹⁾ L. Szt. László Decr. libr. I., c. 28.

²⁾ Szalay: „Magyarország története“, I. k. 119. l.

³⁾ L. Decr. lib. III.

⁴⁾ I. m. Cap. I., quæst 9., §. 5.

⁵⁾ „A próbák az Árpádkor végén tűnnek el, mert az 1279. évi budai zsinat 8-ik pontja, az 1215. évi IV. laterani zsinat határozata alapján, eltiltotta azoktól az egyháziakat.“ (I. m. 458. l.)

az idejére helyezi, addig, Pesty-Frigyész szerint¹⁾, az intézmény a XIII. század vége felé enyészett el.

Részünkről a Pesty véleményéhez csatlakozunk azon az alapon, hogy a váradi regestrum tanúsága szerint, a XIII. század vége felé már — úgyszólván — semmi adatot sem találunk, ami arra mutatna, hogy ez intézmény gyökerei a XIV. századba is átnyúltak volna.

Ami már most a tűzpróba lényegét illeti, úgy ez — régibb iróink szerint²⁾ — abban állott, hogy „a vádlottat, hitelt érdemlő férfiak színe előtt, arra kényszerítették, miszerint tüzesvas anyagot hordozzon (körül), úgy, hogy az égésnek nyoma se maradjon s hogyan ezáltal magát a gyanútól megszabadítsa.“

A tűzpróba — nálunk — kétféle, u. m. magán (judicium ferricandentis privatum) és nyilvános (j. f. c. publicum) volt. Az előbbi ünnepélyes hatósági beavatkozás nélkül,³⁾ az utóbbi pedig akként történt, hogy a vádlottat az illetékes rendes hatóság elé állították s ha ott nem merült föl ellene elegendő bizonyíték, akkor a világi és egyházi bíró, továbbá alkalmas tanúk jelenlétében, megfelelő ünnepélyességek között vetették tűzpróba alá.⁴⁾

Hazánkban a tűzpróbát nemcsak bűnügyekben, hanem magánjogi, sőt kánoni⁵⁾ perekben is alkalmazták. Így, bizonyíté-

1) „A perdöntő bajvívások története Magyarországon.“ Pest, 1867. — 128. l.

2) Torkos: „Disertatio politico antiquaria de ferri candentis ordalio, sive de ritu controversias in judiciis publicis per ferrum candens decidendi aevo medio apud Hungaros sub variis serenissimis Hungariae regibus usitato.“ Jauriae, 1744. — 6. l.

3) Judicium . . . privatum fiebat sine consilio et non in foro statuto, nec praecedente judiciaria solemnitate atque usitata accusatione publica, sed privatos inter parietes, quale imprimis damnasse videtur. S. Ivo Epistola 254. (Torkos u. o.)

4) „Judicia . . . publica sunt in quibus reus postquam apud magistratus ordinarios criminis postulatus fuisset, convinci tamen sufficientibus testimonis haud satis poterat, relegatus ad ferrum candens coram iudice saeculari et ecclesiastico in aede designata Episcopali ritu decenti, et ordinato praesentibus idoneis testibus, periculum suae innocentiae, gestata aut calcata massa ferri ignita, fucebat.“ (Szt. László Decr., lib. I., c. 8.)

5) Torkos, i. m. 6. l.

kaink vannak arra, hogy lopás,¹⁾ emberölés,²⁾ mérgezés,³⁾ paráznalkodás,⁴⁾ házasságtörés,⁴⁾ emberrablás,⁴⁾ halált okozó súlyos testi sértés,⁵⁾ erőszak,⁶⁾ hatalmaskodás,⁷⁾ továbbá kártétel,⁸⁾ magánjogi követelés,⁹⁾ személyjogi (status) kérdés¹⁰⁾ esetén is tűzpróba-hoz folyamodtak.

A tűzpróbánál kétféle eszközt használtak: *megtüzesített ekevasat* (romeres igne inflammati), vagy pedig *hordozható izzó vastömeget* (massa condentis ferri portatilis).

Az előbbi körülbelül egy lábnyi hosszú s eléggé széles, nagyobbfajta vaslemez volt, amelyet a bűnselekmény minőségének megfelelően, különböző számmal — többnyire azonban kilenc, ritkábban tizenkét, sőt néha tizenöt darabbal — szerepeltettek.¹¹⁾ Ezt az eszközt rendszeren házasságtörés, emberölés, lopás, gyújtogatás és mérgezés esetén, valamint örökjogi kérdésekben alkalmazták.

A hordozható izzó vastömeg egy hosszúkás, hengeralakú vasdarab volt,¹²⁾ amelynek két vaspálca-fogantyúja volt s amelynek a súlyát tetszés szerint állapították meg.

Tűzpróba alkalmával a vasat erősen megtüzesítették s e tekintetben — mint *Torkos* mondja — a jelenlevő ellenfél éber-

1) Várad i regestrum, 4., 18., 19. st. esete.

2) U. o. a 23., 63. eset.

3) U. o. a 2. eset.

4) *Torkos*, i. m. 6. l.

5) Várad i regestrum, 55. eset.

6) U. o. 46. eset (személy elleni), és 110. (vagyon elleni erőszak).

7) U. o. 116. eset.

8) U. o. 3., 8., 44. eset.

9) U. o. a 9., 16. eset.

10) U. o. a 20. eset.

11) „Fuere vero vomeres, laminae ferri grandiores et pedis unius longitudinem et latitudinem amplae figura sua vomeres nostros ordinarios mentucutes, proque materia criminis objecti, numero diversi et quidem passim novem, rarios duodecim, imo non nunquam, ut quidam volunt, etiam quindecim. (*Torkos*, i. m. 8—10. l.)

12) „Massa autem ferrea portatilis fuit frustum ferri, parte oblongum potiori, cylindri forme.“ (U. o.)

sége és más egyéb körülmények, elegendő biztosítékot nyújtottak.¹⁾

Az ekevasat és a vastömeget a püspökök megszentelték s az arra jogosultsággal bíró egyházakban és kolostorokban őrizték.

E két eszközön kívül, még két másik eszközt is használtak, az u. n. staca-t és e marca-t. Az előbbi földbe szúrt dorong volt, amellyel a távolságot mérték ki²⁾, az utóbbival pedig azt a kört jelölték meg, amelyben a vasat vinni kellett.

A helynek a kímérése — amelyen t. i. a próbára kötelezett félnek a vasat körül kellett vinnie — nem mindig egyformán történt. E tekintetben — úgy látszik — nálunk is a „*Leges Scaniae*“ általánosan elterjedt elvei voltak iránytadók. Így, lopás esetén, a kijelölt hely tizenhárom lábnyi hosszúsága volt, azaz, a félnek négy lépésnyire kellett vinnie a tüzesvasat, s azt a marca mögötti teknőbe, nyugodtan, kellett belebocsátania. Más enyhébb bűncselekmény esetén, a kijelölt hely csupán kilenc lábnyi, illetve három lépésnyi hosszú volt, s a fél a vasat akár-hogyan kiereszthette a kezéből.³⁾

¹⁾ „Erat autem utrinque ferrum hoc tum, quando calcari aut prensari debebat, non tantum calefactum mediocriter, verum etiam vere et reapse condens, atque flammis severe subactum. Patet hoc partim inde, quod inimicae reliquaevae praesentes personae convinci debuerint de rite peracto iudicio; partim quod ferrum carbonibus impositum per tempus inter primam, quae in liturgia ferri occurrit, benedictionem et ultimam collectam, dimidiae scilicet paene horae spatio durans, in igne delituerit et id ignitum summi debuerit; partim denique hinc, quod metallum hoc adeo nonnunquam calefactum fuerit, ut ex alveolo, in quem id a persona iudicium subeunte, poni debuerat, ob intensum calorem refluxerit.“ (*Leges Scaniae*, idézi Torkos, i. m. 8. l.)

²⁾ „Staca fuit furtis terrae infixus, a quo, qui iudicium initurus erat, designetorum pedum spatium emetiri debuit.“ (Torkos u. o.)

³⁾ „Furti reus, ubi ad iudicium damnabatur, longitudinem XII. pedum, id est, 4 passuum emetiri et ferrum in alveolum, pone Marcam, constitutum rite et sine impetu immittre coactus fuit; is autem, qui alterius levioris criminis reus accusabatur, IX. pedum, id est, trium passuum amplitudinem emetiendam habuit et ferrum quocumque modo suis mittere manibus potuisse.“ (*Leges Scaniae*).

A tűzpróba bizonyos — a törvények, zsinatok, vagy pedig a szokás által szentesített — szabályok szerint történt, amelyek nem mindenben egyeztek meg a többi európai államokban akkor-tájban érvényben volt szabályokkal.

Igy pl. míg a külföldi államokban nemesak ünnepek, hanem böjti napokon is tiltva voltak az istenitéletek, addig nálunk a tűzpróba böjti napokon meg volt engedve.¹⁾

A próbára kötelezett félnek hideg és mosdatlan kezekkel nem volt szabad a próbához járulnia.²⁾

A felek megjelenvén, mindenekelőtt is esküt tettek, amelyet a pap mondott elő. Ha az egyik fél nem jelent meg, nyolc napig vártak rá.

Ha mindkét fél jelen volt, a próbára kötelezett egyén három napig böjtölt s azután megáldozott. Ekkor kezeit megmosta s behintette szentelt vízzel; ezenközben vigyáztak rá, hogy mielőtt a vasat megérintené, fejét, haját, vagy ruháját — csalási céllal — meg ne érintse.³⁾

Ezután az egyházba, vagy a temetőbe vezették a próbára kötelezett egyént, aki ott — miután előbb úgy ő, mint a pap, imádkoztak — a papság és a nép jelenlétében — az izzó vasat a helyéről elvette s a megjelölt helyre, szabályszerűen, odavitte.⁴⁾

¹⁾ „Constitutio Laurentii Archiepiscopi Strigoniensis“, c. 31.

²⁾ „Persona vero ad iudicium hoc damnata frigide et illatis manibus id accedere non poterat, sed variae initiate praeparata et ad tantum opus rite peragendum per varias initiationes apta reddita, quasi consecrabatur.“ (Torkos, i. m. 85. §.)

³⁾ „Tum . . . manus salvendas palam porrexit, eadem lavit, conspergendas praebuit, sollicitaque ne priusquam ferrum levasset, vel caput, vel crives, aut aliquod vestimentum contingeret, fraudis suspicionem evitatum observavit. (U. o.)

⁴⁾ „Deducebatur denique iudicium portaturus ad locum sive aedis sacrae, sive coemeterii, in quo ferrum conduit, ubi loco ipso et ferro consecrato, postquam is a sacerdote singulari formula devotus fuisset et sacer pronuntiatus, tum Superos solemniter aut arbitraria oratione precatus inter ardentis cleri et populi adstantis preces ferrum candens de staplis motum prehendebat et divino quasi percitus vestro ausu magnamino ad terminum destinatum ordine et ritu constituto (acta) in sublime manu gestubat.“ (U. o. 87. §.)

Ha a próbát tüzes ekevassal végezték, az illető félnek a fejét vászonnal befödtek, s őt magát, csupasz lábbal, hangos-
imádkozás közben, az egymástól bizonyos távolságra elhelyezett
tüzes ekéken keresztül vezették.

Már fentebb említettük, hogy a félnek nem volt szabad
szennyos, vagy vizes kézzel járulnia a próbához és, hogy ezt el-
kerüljék, az illetőnek meg kellett mosnia a kezét. Ez intézkedés
óvatosságból történt, mert a tisztátalan, vagy vizes kezű embert
nem sérthette meg annyira a tüzes vas, mint máskülömben. De
egyéb intézkedéseket is tettek a tűzpróbánál, amelyekkel szintén
az esetleges csalásoknak akarták elejét venni. Ezért, a próba
végeztével, vászonba varrták a félnek a kezét, avagy a lábát s
a vásznat lepecséfelve, három napig rajta hagyták. Ekkor az
illetőt az egyházba vezették, a kanonokok elé, akik megvizs-
gálták a pecsétet és a takarót. Ha a pecsét és a takaró sértetlen
volt, megvizsgálták a kezét, illetve a lábát, s ha azt is sértet-
lennek találták, a vádlottat ártatlannak nyilvánították. A próba
kimeneteléről pedig, az illetékes világi bíróságnak, *bizonyító le-
velet* (litterae relatoriae) küldtek. Magáról az eljárásról, illetve a
a próba lefolyásáról pedig, a káptalan *jegyzékel* (registrum) ve-
zetett.¹⁾

Mindazonáltal fordultak elő csalások a tűzpróbánál. Így
gyakran megesett, hogy a fél kenőccsel kente be a kezét, vagy
a lábát.²⁾ Ezenkívül a kérges tenyerü, vagy talpu egyének sem
éreztek fájdalmat a tüzesvas érintésekor. *Busbequius* szerint, a
felek gyakran használták a dervisek módszerét is, ami szintén
arra szolgált, hogy a tüzesvas hatását ellensúlyozza.³⁾

¹⁾ Timon, i. m. 457. l.

²⁾ Wepfferus J. német író egy helyen így ír: „Vidi-
Blombergae metallurgos Leodicenses, qui massas ferreas ignitas
plantis pedum calcarunt; imo rivo ferro fluidi ex furno emanati
digitorum apices immerserunt et hujus manipulum prope in vici-
num parietem ejacularunt, qui in minutissimos globulos plumbeis
similes, quibus aviculae selopis petuntur, secedebant.“ (Id. Torkos,
i. m. 116. §.)

³⁾ Busbequius de Turca sacerdote scribit, quod manum
ferro, quod in foculo ad eum usum accenso, caudens erat factum,
injecerit, idque ori quoque suo insertum omnem in partem ali-
quamdin versaverit, non sine salivae stridore.“ (Id. Torkos.)

Kiket kötelezhettek tűzpróbára?

Nálunk is épen úgy, mint a külföldön, egyházi személyeket is.¹⁾

Tűzpróbára kötelezhették a felperest is, amiből ismét azt látjuk, hogy polgári perekben is helye volt a tűzpróbának. Bűntügyekben a vádlottat kötelezték arra, de mindkét nemű perekben csakis akkor volt helye a tűzpróbának, ha a perbeli bizonyítás nem sikerült.

A feleket rendszerint a *saját személyükben* kötelezték a tűzpróbára. Néha azonban, akár magas életkoruk²⁾, gyöngeségük, betegségük, stb. miatt, megengedték nekik a helyettesítést is.

Ha a felek (felperesek, alperesek, vagy vádlottak) többen voltak, akkor vagy párosával állották ki a próbát, vagy pedig csupán egyikőjük állott ki a többi helyett.

A tűzpróbára való kötelezést a bíróságok mondták ki. 1104-ben, Kálmán uralkodása alatt, a Szerafin esztergomi érsek által kiadott „*egyházi szabályzat*“ („*Constitutiones Ecclesiasticae*“) szerint, a tűzpróbát csak püspöki székhelyeken, vagy pedig nagyobb prépostságokban engedték meg.³⁾

Az oltártól bizonyos távolságban állították föl a *stacat* s valamivel odább a *marcat*. Ott vagy az öröklámpa tüzénél, vagy pedig szénspernyőben,⁴⁾ tüzesítették meg a vasat. A próba végeztével, az illető fél az oltár mögé vonulhatott.⁵⁾ A próba — mint már említettük — gyakran a temetőben folyt le.

¹⁾ Így, 1209. táján, a tereskői kolostor apátja perbe szállott a poroszlói kolostor apátjával s a király által kiküldött bíró Váradon tűzpróbára utasította a tereskői apátot. („*Registrum Varodinense*.“)

²⁾ A *váradi registrum* 6. számú esete szerint, egy idős asszonynak, — akit a bíró a tüzesvas tartására képtelennek nyilvánított — a fiát kötelezte tűzpróbára.

³⁾ „*Capitulum istud propter abusus conditum est. Passim enim probam ferri igniti et aquae ferventis exercebant in reos iudices, dum certi quidam ritus et loca praescriberentur.*“ (Péterfi T. J. *Monumenta*, 44. l.)

⁴⁾ „*Ibi ignis sacer, sive carbones consecrati ferrum calefaciebant, unde etiam gradirversus ipsum altare, sigillatim Marcam statutam damnata ad hoc iudicium persona.*“ (Torkos. i. m. 50. §.)

⁵⁾ „... *hic ferrum manumittere et recta ad aram, tamquam asylum se prorirepere debuit.*“ (U. o.)

Mielőtt valamely ügyet tűzpróbával döntöttek volna el, a bíróság rendes per útján igyekezett igazságot szolgáltatnia a felek között. E kétféle — rendesnek, illetve rendkívülinek tekintett — eljárás alapján, kétféle birálat különböztettek meg, s azokat „*judices in causa*“ vagy „*judices ordinarii*“, illetve „*judices judicii ferri*“, avagy „*judices singulares*“ elnevezésekkel illették.¹⁾

A birák világi személyek voltak. Ebben a tekintetben ismét eltérést találunk a magyar és a külföldi eljárások között, mert ez utóbbiakban *vegyes* (t. i. egyházi és világi) birákat látunk szerepelni, az előbbieket élükön a püspökkel, vagy a vicariussal.

De képviselve volt még a világi elem, a király kiküldöttje, a *pristaldus*, személyében is, aki nemcsak „*arbitrator inter litigantes*“ és „*commissarius regum et iudicium*“, hanem gyakran a peres felek ügyeinek a gyámolítója (tutor) és pártfogója (*patronus*) is volt s a feleknek is gyakran voltak pristaldusaik. Sokszor ez ügyben is több pristaldus jelent meg.²⁾ Ezenkívül az aktusnál tanuk („*homines fide digni*“)eis jelen lehettek.

A hazánkban szokásban volt tűzpróba-intézmény legbecse- sebb tanubizonyosságait a *váradí regestrumban* találjuk.

Említettük már, hogy a káptalanok az előttük lefolyt tűzpróbról följegyzést (registrum) készítettek. Ilyen feljegyzések gyűjteménye a híres váradí regestrum is, amely a váradí székesegyházban a XIII. század első évtizedeiben (főleg 1219.—1222. között) lefolyt tűzpróbnak chronologicus följegyzése.³⁾

¹⁾ „*Processus horum iudiciorum talis fuisse colligitur; quod partet summarie agebant contra se coram Iudicibus, Comitibus videlicet Iudice Curiae, qui tunc Curialis dicebatur, vel alicujus comitatus et Pristaldo olim executore iudicis, ita postea mittebantur ad examen ferri candentis ad aliquod Capitulum et potissimum Varadinense, ut ibidem portato candenti ferro vel illaesi justificarentur, vel combusti damnarentur, aut aliter id reformidantes inter se convenirent.*“ Kitionich, (i. m. quaest. XV., n. 2., m. 15.)

²⁾ Torkos, i. m. 64. §.

³⁾ A regestrum eredeti címe: „*Ritus explorandae veritatis, quo Hungarica Natio in dirimendis controversiis ante annos trecentos et quadraginta usa est, et ejus testimonia plurima, in Sacratio summi templi Varadiensis reperta. Colosuarij, 1550.*“ A regestrum ezen példányát Karácsonyi János és Borovszky

A váradi regestrum, latin nyelven írva, rövid tényvázlatát adja az egyes polgári és bűnügyeknek, amelyekben a bíróság tűzpróbát tartatott, illetve rendelt el. A tömör nyelvezet, érthetőség, a bonyadalmas technikus terminusok lehető kerülése jellemzik a váradi regestrumot; a jogesetek precíz ismertetése pedig, valóságos *döntvénytárrá* teszi középkori történelmünk és alaki jogunk eme megbecsülhetetlen értékű forrását, amely a középkori jogszolgáltatás menetének is hű képét tárja elénk.

A váradi regestrumban felsorolt jogesetektől néhány újabb s a tűzpróbára vonatkozó szabályt állapíthatunk meg. Így látjuk pl. azt is, hogy néha a király delegálta a bírót;¹⁾ továbbá, hogy a felek — a próba előtt — gyakran kibékültek²⁾ s hogy sokszor esküt tettek; végül, hogy a próbát sikerrel kiállott fél: *„justificatus est“*.³⁾ — Viszont, több helyen⁴⁾ *„portato ferro, se purgavit“*, vagy pedig *„mundatus est“* kifejezéseket találunk.⁵⁾ Több esetből pedig azt látjuk,⁶⁾ hogy a próbára kötelezett fél, a próba színhelyéről, elfutott; sőt egyik eset arról tesz tanúságot,⁷⁾ hogy a vádló mondott le a próbáról. Látjuk azt is,⁸⁾ hogy a próbáról elkésett fél, a káptalan előtt, igazolta magát.

A regestrumban vegyesen találunk polgári és bűnügyeket, ez utóbbiak száma, 1235. felé már csökken, ami arra látszik mutatni, hogy a polgári perekben tovább tartotta volna fönnt magát az intézmény.

Samu, 1903-ban, ily cím alatt adták ki: „Regestrum Varadinense examinum ferri candidis ordine chronologica Digestum, descripta effigie editionis a. 1550. illustratum sumptibusque Capituli Varadinensis Lat. Rit. curis et laboribus Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky, academiae scientiarum hungaricae membrorum editum.“

1) Ilyen a 23. és 116. számú eset.

2) Ilyen a 122. és a 123. sz. eset.

3) L. a 2., 5., 7., 13., 14., 16., 30., 34., 64., 86., 110., 124., 201., 205., 227., 228., 238., 264., 267., 324 – 327., 329. Stb. eseteket.

4) Így pl. a 66. sz. esetben.

5) L. a 69., 70., 120., 246. sz. esetet.

6) Így a 216. sz. esetben.

7) A 257. sz. esetben.

8) . . . „dicens justificatum ante iudices se, et ideo non venisse.“ (307. eset.)

Az alábbiakban a regestrum néhány érdekesebb esetét emeljük ki, hogy ezáltal élénkebb, közvetlenebb képet nyújthassunk a tűzpróbának középkori igazságszolgáltatásunkban játszott szerepéről.

A 2. számú esetben bizonyos *Yrgolin* nevű fon-i lakos, mérgezéssel vádolta a nejét. György potoc-i gróf Váradra küldte őket tüzesvas próbára, a Kaboy-ból való, Tamás nevű prisdusszal. Mivel azonban az asszonyt a bíró, előrehaladott kora miatt, a tüzesvas tartására, képtelennek nyilvánította,¹⁾ Móda nevű fiát kötelezte arra, aki azt ki is állotta, s „justificatus est“.

A 3. számú eset arról szól, hogy Choma nevű egyén, bizonyos Fugodot és Egyedet, nyolc márka értékű kártétellel vádolt s hogy e két utóbbit tüzesvas próbára kötelezték.

A 4. számú esetben Basilius apát több egyént lopással vádolt. A vádlottakat tüzesvaspróbára kötelezték, de mivel nem jelentek meg a kitűzött időben, a bíró elítélteknek nyilvánította őket.²⁾

A 8. számú esetben Hippolitus, sap-i lakos, több szomszédját bepanaszolta, hogy azok az ő vett földjét learatták. Ezek viszont azt állították, hogy a kérdéses három ekényi földet Hippolitus nem vétel, hanem kezesség címén birtokolja. A püspök szent István octavájára tüzesvaspróbát tűzött ki, de a panaszkodók nem jelentek meg.

A 9. számú esetben a triskai kolostor apátja és a poroszlói apát húsz márkán pereskedtek; tüzesvas próba rendeltetett el, de a felek kiegyeztek.

A 10. számú esetben Péter borsodi parancsnok több társát bepanaszolta, azt állítván, hogy azoknak kötelességük őrizni a börtönt. Ezek azonban azt felelték, hogy a várkatonák (t. i. ők)

¹⁾ „Sed cum illa prae nimia senectute ferrum non posse portare videretur, Idem Judex, dispensans cum ea, Filium suum Modam Nomine portare ferrum pro matre sua praecepit. Qui portato ferro, justificatus est.“

²⁾ „Qui dum . . . ad iudicium ferri candentis . . . non venerunt. . . iudex rescripsit de eis, quod scriberentur prae condemnatis.“ — Ugyanigy a 212. sz. esetben is, ahol egyik vádlott sem jelent meg.

harcolásra, nem pedig börtönőrizésre valók.¹⁾ Theodor gróf Váradra küldte őket, tüzesvas próbára; ott azonban Péter lemondott arról, beismervén, hogy hamisan vádaskodott.

A 16. számú esetben a vádlott a vádló testvérének a pénzét eltitkolta s ezért rendeltek el tüzesvas próbát.

A 18. számú esetben a lopással vádoltak egyike az egyházba menekült; a többit pedig, mivel a tüzesvas próba nem sikerült, elégették.

A 19. számú esetben, a lopással vádolt egyén megfogta a tüzes vasat, de mielőtt fölmentették volna, elszaladt.²⁾

A 20. számú esetben azért rendeltek el tüzesvas próbát, mert az egyik fél azt állította a másikról, hogy az az ő szolgája, amit ez utóbbi tagadásba vett.

A 23. számú esetben Medve nevű egyén bizonyos Alexandert, három szolgájával együtt, atyja megölése miatt, bevádolt. A per eldöntésére a király Myca grófot delegálta, aki a feleket, tüzesvas próbára, Váradra idéztette, ahol azonban azok, *a király és a bíró engedelmével*, kibékültek és kölesönösen esküt tettek a békére.

A 44. számú esetben, Vincentius és társai, roba-i lakosok, több városbelijüket bepanaszolták, hogy bizonyos Voianoda nevű egyén, az ő biztatásukra károsította meg őket hat márkával.³⁾

A 46. számú eset tanúsága szerint, ha a felek kiegyeztek, akkor a bírónak és a pristaldusnak bizonyos összeget fizettek. Az eset az volt, hogy Gottfred prépost a berentei lakosokat tizenöt ökörnek az erőszakos elvételével s egyik emberének bottal való bántalmazásával vádolta. A felek azonban kiegyeztek: a lakosok a prépostnak négy márkát, a pristaldusnak felét fizettek; a bírónak pedig a prépost tett eleget.⁴⁾

Az 55. számú esetben Bot nevű egyén, anyjának halálra

1) . . . „Illi autem e contrario dixerunt, quod milites quidem castris essent ad belli gerendum, non ad carceram custodiendum.“

2) . . . „portato ferro, antequam solveretur, aufugit.“

3) „Vincentius. . . dicentes quod eorum falsa suggestione quidam patens nomine Voiavoda in Sex marcis eos damnificasset.“

4) . . . „villani . . . darent praeposito 4 marcas et pristaldo dimidium, Judici vero praepositus satisfecerat.“

korbácsolása és negyven márka kár okozása miatt vádolt be bizonyos Syrundot.

A 63. számú esetben a vádlott emberöléssel és nyolc márka kár okozásával volt vádolva s „portato ferro, mundatus est“.

A 65. számú esetben Cegl apát több medveszűi polgárt rablással vádolt, de azután lemondott a tüzesvas próbáról s beismerte, hogy hamisan vádaskodott.¹⁾

A 100. számú esetben négy vádlott közül egy „*justificatus est*“; hárman pedig „*combusti sunt*“.

A 110. számú esetben a karaznai jobbágyok Lula grófot beperelték, mert az ő földjüket erőszakkal elvette. A gróf azzal védekezett, hogy a kérdéses földeket örökölte. A bíró Lulát esküre kötelezte, aki azt, Szent László sirja fölött, a káptalan jelenlétében, le is tette, s így „*justificatus est*“.

A 116. számú eset szerint, a királyné német hospitesei, két, Sibretus és Mihály nevű, egyént, azzal vádoltak, hogy azok a népet elnyomják és fosztogatják. Az ügy megvizsgálásával a király Ocyus bánt bizta meg, aki a kárt 110 ezüst márkában állapította meg, s aki a feleket Váradra küldte tűzpróbára. Ott azonban a panaszosok lemondtak a kárösszegről, de azt kívánták, hogy a vádlottak kitiltassanak a németek városaiból, még pedig, „*sine spe revertendi*“ s hogy ezenkívül eleget tegyenek a bírónak és a pristaldusnak.

A 120. számú esetben az egyik vádlott az egyházba futott.³⁾

A 197. számú esetben a vádlott nő beismerte, hogy ő csakugyan szolgálója a vádlónak.

3. A vizpróba.

A vizpróbát már az ó-korban is ismerték. Így Siciliában a peres felek egyike, a templomban, leírta esküjét, s azt egy vizes kádba dobta: ha az eskü a víz felszínén maradt, fölmentették a vádlottat.³⁾

¹⁾ . . . „*abbas renunciavit iudicio ferricandentis, dicens-quod falsa opinione homines supradictos de latrocinio impetiisset.*“

²⁾ . . . „*fugit in Ecclesiam, et ad solutionem non exivit. Alii mundati sunt.*“

³⁾ Saint-Edmè, i. m. II. k. 125. l.

A trézéni templom is híres volt az ilyen és ehhez hasonló próbákról. A biblia tanúsága szerint, a vízpróba Phoeniciában is el volt terjedve; midőn a zsidók a pusztában bolyongtak, hamuval vegyített vizet itattak házasságtöréssel gyanúsított asszonyaikkal.¹⁾ Szent Jakab evangeliumában is olvassuk, hogy a főpap is ilyen italt itatott Máriával és Józseffel s a két házastárs kiengesztelődött egymással.²⁾

A vízpróba a IX.—XI. században csaknem minden egyes európai népnél ismeretes volt s két neme volt használatban, ú. m. a forró- és a hidegvíz próba.

A forróvíz próba általános menete a következő volt.

A vádlottnak a kezét egy kádba kellett tennie s ki kellett onnan vennie egy, abban többé-kevésbé mélyen függő gyűrűt. Mielőtt ez megtörtént volna, a papok misét mondtak, azután pedig tüzet gyújtottak egy vízzel telt kazán alatt; midőn a víz forrni kezdett, a papok exorcismust végeztek és könyörgést³⁾

¹⁾ U. o. 129. l.

²⁾ E processus a következőkép folyt le: A pap a nő felé ment s odadta neki a féltékenység vizét, e szavak kíséretében: „Ha megcsaltad férjedet s ha beszennyezted magadat a más férfihez való közeledéssel, átkozottá tegyen téged az Úr s adjon példát általad a népnek s rothassa meg combodat és fűjja fel hasadat; menjen be ez a víz a beleidbe s fűjja fel a hasadat és rothassa meg a combodat.“ Erre a nő ivott a vízből s így felelt: „Ugy legyen.“ A pap az átkozódást beirta egy könyvbe, majd pedig, keserűvízzel, kitörölte azt onnan. (U. o. 130. l.)

³⁾ Ezen könyörgősnek a szövege a következő volt: „Adjuro etiam te Aqua per Spiritum Sanctum, qui super Dominum in te Baptisatum descendit, qui te invisibili sanctificatione sacratum et animarum purgationem inenarrabile constituit Sacramentum per quam alim et populus Israeliticus saccis pedibus transivit et ex aqua ferrum quod casu ceciderat Helisaeus divina virtute contra Naturam natans in suo manubrio redire fecit, ut nullo modo suspicias hunc hominem, si in aliquo culpabili est ex hoc quod illi objicitur scilicet aut opere aut consensu seu conscientia qualibet ingenio, sed per virtutem Domini Nostri Jesu Christi, rejice ex te et fac illum natare super te, quatenus cognoscant fideles Christi nullum praestigium divinae virtuti posse resistere.“ (Leitersberger, i. m. 13. l.)

— A könyörgés befejezése után még ezeket mondta a pap: „Quodsi diablo suadente celare disposueris et culpabilis exinde

mondtak, áldást osztottak s megeskették a vádlottat. Ekkor elvitették a kazánt a tűztől s a vádlott, csupasz karját belenyújtotta a forró vízbe, s mihelyt azt onnan kivette, zsákba varrták a kihúzott kezét s lepecsételve, három napig úgy hagyták. E határidő eltelte után, kimondták az ítéletet: ha a karon az égésnek semmi nyoma sem volt, fölmentették, ellenkező esetben pedig, bűnösnek nyilvánították a vádlottat.

Ha megfigyeljük a középkori forróvíz próba processusát, rájövünk, hogy az a zsidó jogból származott át a középkori keresztény népekhez. Ezt bizonyítja nemcsak az eljárás egyes mozzanatainak (eskütétel, stb.) a hasonlósága, hanem az a tény is, miszerint a forróvíz próbát a középkorban is — első sorban — épügy a házasságtörés büncselekménye esetén használták, mint a zsidóknál a közönséges vízpróbát.

A hidegvíz próbát az alsóbb néposztályok egyéneivel szemben alkalmazták. Ennek az általános lefolyása a következő volt.

Rövid ima elhangzása után a próbára ítélt egyénnek a jobb kezét a ballábához, balkezét pedig a jobb lábához kötötték, s ily helyzetben a vízbe lökték az illetőt. Ha elmerült: ártatlannak, ha pedig a víz felszínén maradt, bűnösnek nyilvánították. Természetes, hogy a vízpróba ezen neménél alig akadt bűnös, mert az említett helyzetben az ember nem tudván mozogni s a teste súlyosabb lévén a hasonló térfogatú víznél, azonnal alámerült és így „ártatlannak“ nyilvánították az illetőt.

Első pillanatra érthetetlennek látszik, hogy miért azt nyilvánították ártatlannak, aki elmerült, s nem azt, aki a víz felszínén maradt? E kérdés megoldása igen egyszerű: előzőleg megszentelték a vizet, s ezért azt tartották, hogy a szentelt víz nem fogadja be a bűnöst, s így azt, a ki a víz felszínén maradt, bűnösnek kellett tekinteni.

A vízpróba — egyes népeknél — elég sokáig gyakorlatban volt. Így Angliában, még a XVII. században is alkalmazták egyes vidékeken. Franciaországban még a XIX. században is megtaláljuk a vízpróbát.¹⁾

es, evonescat cor tuum incrassatum et induratum et non suscipiat te aqua incredulum et seductum, ut dicit Populus, quia Deus noster Judex est, cujus potestas in Saecula saeculorum.“ (U. o.)

¹⁾ P. Lebrun szerint (Histoire des pratiques superstitieuses)

A vizpróbát sokszor a sikertelen tűzpróba után — egy és ugyanazon ügyben — használták.

Ami már most azt a kérdést illeti, hogy mely népeknél volt elterjedve vizpróba, úgy arra nézve a svédeknel, spanyoloknál, longabárdoknál, frizeknél, angolszászoknál, visigótoknál és a száli frankoknál találunk törvényes intézkedéseket.

A *svéd*eknél is szokásban volt a vizpróba; náluk vagy a kart, vagy a kezét tették a forró vízbe, vagy pedig az egész testet hideg vízbe.¹⁾

A *spanyolok* korán átvették a frankoktól a vizpróba intézményét, amely legelőször Navarrában, Cataloniában és Aragonban terjedt el. Ez utóbbi helyről terjedt át Castilia igen sok városába. A leoni cortez pedig 1020-ban szabályozta az intézményt. Míg egyes uralkodók,²⁾ I. Ferdinándtól III. Ferdinándig, megtiltották a vizpróba alkalmazását, addig sok fuero³⁾ viszont megengedte, vagy megerősítette azt. A XIII. században Leon egyes vidékein, még mindig meg volt a vizpróba.

A *longabárd* jog csak a forróvíz próbának az alkalmazását ismerte, de azt is csak az úgyszólván jog nélküli állapotban volt rabszolgákra nézve. A próbának azonban csak akkor volt helye, ha abba az illető gazda is beleegyezett.⁴⁾

A *frizeknél* a forróvíz próbát, már nemcsak a rabszolgákra, hanem nőkre s általában a gyöngye egyénekre nézve, valamint lopás esetében is használták, ha a tettenkapott tolvaj tagadta a bűncselekményt.⁵⁾ A rabszolgákkal szemben akkor alkalmazták, ha gazdáik nem tették le helyettük az esküt.

Ugyancsak a forróvíz próbát alkalmazták verekedés közben elkövetett emberölés esetén is. Ilyenkor először a megölt egyén legközelebbi rokonának meg kellett esküdnie az ereklyékre, hogy csak a gyanus személyeket, vagyis csak azokat vádolja be, akik ses“), a nép a XIX. század elején is azt mondta a viz felszínén maradt egyénekre, hogy „az ördöggel cimborálnak.“

¹⁾ Loccenius, i. m. 62. l.

²⁾ Így, VI. Alfonz a logronoi, VIII. Alfonz az arganzoni s IX. Alfonz a sanabriai fueroban tiltotta el a vizpróbát.

³⁾ Így a baezai, plasenciai, alarconi és cuençai fuerők.

⁴⁾ Liutprand törvénye, 5., 11.

⁵⁾ „Lex Frisionum“, 5., 13.

a meggyilkolt egyének a bántalmazásában tényleg részt vettek, ha azonban azoknak a száma elérte a harmincat, akkor csak hét egyént lehetett bevádolni: egyiket a másik után. Az így bevádolt egyének mindegyikének 12 esküvel kellett tisztáznia magát; ezenkívül a forróvíz próbának is alá kellett vetnie magát s annak, akit a próba folytán először nyilvánítottak bűnösnek, az emberölés birságán kívül, kétszeres vérdíjának az összegét is meg kellett fizetnie a király részére; eskütársai pedig a hamis eskü birságát voltak kötelesek megfizetni.¹⁾

Az angolszászoknál a pogány korszakban, a tűzpróbán kívül a forróvíz próba is alkalmazásban volt. Aethelstan törvényei²⁾ szerint, különös gondot kellett fordítaniok a papoknak arra, hogy a próbánál használt víz „olyan forró legyen, mint amilyenre azt a törvény parancsolja.“³⁾

A *visigótoknál* is megtaláljuk a forróvíz próba nyomait. *Egiga* királynak egyik rendelete — a torturát megelőzőleg — forróvíz próba alá rendeli vettetni a vádlottakat minden olyan ügyben, a melynek a tárgya a 300 solidus értékét meghaladja.

A szász frankoknál a forróvíz próba volt az istenitételek leggyakoribb neme.

Midőn valamely szabad embernek, a saját vérdíjánál kisebb összegű, compositiót kellett fizetnie, az istenitélet nem volt kötelező a vádlottra, ha tudott állítani megfelelő számú eskütársakat, ha azonban nem sikerült neki, akkor forróvíz próbát kellett kiállania. Ha a vérdíjjal egyenlő összegű compositióról volt szó, s ha a vádló szabályszerű esküt tett, a mentő eskü nem volt megengedve, s a vádlottnak forróvíz próbát kellett kiállania.⁴⁾

Childebert törvénye szerint,⁵⁾ „ha valamely, lopással vádolt embernek a keze a forró vízben megégett, az illetőt bűnösnek kellett nyilvánítani.“

A *germánoknál* is megvolt a vízpróba-intézmény. Erre nézve

1) U. o.

2) Aedh. Gr. 19.

3) Az angolszászoknál az „alfet“ volt a forróviztartására szolgáló katlan, amelybe a vádlott a kezét, vagy a karját beledugta.

4) „Lex Francorum Saliorum“, 3., 2.

5) Cap. 4.

azonban, közelebbi részleteket nem tudunk. Mindazonáltal egy fontos körülményről tudomásunk van: a vizpróbánál ismerték a *helyettesítést* is. Kiténik ez Teutbergának, Lothar császár feleségének, az esetéből, aki fivérével állítólag elkövetett vérfertőzéssel vádoltatván, helyettest állított, aki az udvar jelenlétében, forróvíz próbának vetette alá magát, még pedig sikeresen.¹⁾

Kétségtelen, hogy házánkban is szokásban volt a forró- és a hidegvíz próba.²⁾ Idevonatkozó részletesebb adataink azonban nincsenek, aminek körülbelül az az oka, hogy a vizpróba, a tűzpróbaival és a bajvivással szemben, jelentéktelenebb szerepre volt kárhozthatva.

d) A b a j v i v á s.

Az istenitéletek legjellemzőbb és leggyakoribb — sőt mondhatjuk: legáltalánosabb — neme: a *bajvívás* (*duellum, certamen singulare*). Gyakoriságát a legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy az egyes népeknél, az istenitéletek többi nemei mellett, hasonlíthatatlanul nagyobb szerepe volt a bajvivásnak, amelyet a legtöbb esetben használtak; általános volta mellett pedig, az a tény szól, hogy sok olyan népnél, amely az istenitéleteknek csak *egy* nemét ismerte, ez az egy: a bajvívás volt. Ezenkívül az is kétségtelen, hogy a bajvívás volt a középkori írók legkedveltebb témája, az istenitéletek között. Ennek köszönhetjük, hogy a bajvivásnak egész kis irodalma van a különféle nemzeteknél.³⁾

¹⁾ A „Lex Salica“ — általában — megengedte a helyettes állítását a vizpróbánál, ha abba az ellenfél is beleegyezett. A „Lex Thuringionum“ még tovább ment: a házasságtöréssel vádolt nőt magát csak akkor lehetett vizpróbara kényszeríteni, ha nem tudott helyettest állítani. A „Lex Francorum Ripuariorum“ szerint pedig, a vizpróba csak akkor volt megengedve, ha nem volt elegendő számú mentő tanu. (Montesquieu, liv. XXVIII., chap. 17.)

²⁾ L. Törkös, i. m. 5. l.

³⁾ Ez irodalom nevezetesebb termékei: Andreas Alciatus: „De singulari certamine.“ — Lucas Floronus De Soloralo: „De prohibitione duelli.“ Venetiis, 1610. — Gregorius Carafa:

A bajvívás fogalmát¹⁾ több középi- és újkori író igyekezett meghatározni. Meghatározásuk — természetesen — többé-kevésbbé hasonlít egymáshoz. Így, Fleta szerint,²⁾ „a párbaj két egyén közötti viaskodás, a per igazságának a bebizonyítása céljából“. . .³⁾ — Bocerus szerint, a bajvívás „a császár előtt lefolyó küzdelme két embernek, valamely állítás bebizonyítása céljából.“ — Lignanus szerint, „két embernek a halálos küzdelme, tisztulás, vagy dicsőség céljából“,⁴⁾ — Bassaeus szerint: „két fél által önként elhatározott, s a megölés, megcsönkítés, vagy megsebzés veszélyével járó viaskodás.“⁵⁾ — Vaquez definíciója szerint, a párbaj „a küzdők egyenlő törvényeivel történő küzdelem, vagy harc.“⁶⁾ — Mindezeknél precízebb meghatározást ad Hottomanus, aki szerint a párbaj „két

„De monomachia.“ Romae, 1647. — Henricus Bocerus: „De bello et duello.“ Tubingae, 1616. — Michael Beutherus: „De duello.“ Argentorati, 1609. — Andreas Rivinus: „De duello“, 1649. — Jacobus Thomasius: „De duellorum diversi generis moralitate.“ Lipsiae, 1671. — Samuel Rachelius: „De duellis.“ — Christianus Ebelingius: „Tractatus de provocatione ad iudicium Dei.“ Lengoviae, 1609. — Laurentius Bankerus: „De duellis eorumque natura.“ Francofurti, 1659. — Ebert Rudolfus Rothius: „De antiquissimo illo more, quo veteras innocentiam suam per duella probare nitebantur.“ Ulmiae, 1678. — Joachim Maderus: „De duello, ut ordalii quondam specie.“ Helmst. 1679. — Fridericus Schagijs: „De monomachia.“ Argentorati, 1682.

¹⁾ A bajvívást már Plautus is emliti: „Victores victis hostibus legiones reveniunt domum. Duello extincto maximo atque internecatis hostibus.“ (Amphytr. Act. I. Scen. I.) Itt azonban még fogalom-meghatározást nem találunk.

²⁾ „Duellum singularis pugna inter duos ad probandam veritatem litis et qui vicit, probasse intelligitur.“ (De duello s²⁾ 2. l.)

³⁾ I. m. 4. l.

⁴⁾ „Pugna capitalis duorum hominum ad purgationem, vel ad gloriam.“

⁵⁾ „Pugnas singularis deliberata ab utraque parte, sponte et ex condicto suscepta, cum periculo occisionis, vel mutilationis, aut vulneris.“ („Flores Theologiae“, 264. l.) — Ugyanigy: Bonacina is.

⁶⁾ „Certamen singulare, aut pugna, aequis legibus dimicantium: (liber I., contr. Illustr., cap. 11., n. 36.)

egyénnel, a törvény által instituált azon versengése, amelynek a kimeneteléhez képest valamely kétes ügy eldöntetik.“¹⁾

A bajvivásnak az eredetét a legrégibb korban kell keresnünk, abban a korban, amelyben az emberek folyton harcban állottak egymással. Ezt bizonyítja a bajvívás latin elnevezése: a duellum is, amely „duorum bellum“-ot jelent.²⁾

A bajvivást már a scythák is ismerték;³⁾ Tíasonlóképen a görögök, közelebbről pedig, a montinaebelik is.⁴⁾ Tanu erre Strabo is.⁵⁾ A görög történelemből tudjuk, hogy Hyllos, a Peloponnesosba visszatérni szándékozó Heraklidák vezére, Echemuszszal, Heroposznak, a tegethák királyának a fiával, párbajt vívott.⁶⁾ Az Iliasban is találunk példát a bajvívásra: Ajax és Hektor esetét.⁷⁾ Herodotos tanúsága szerint, Athenae istennő papnői is párbajt vívtak egymással: dorongokkal és kövekkel.⁸⁾

1) „Duorum concertatio, ea lege instituta, ut ex ipsius eventu de reambigua dijudicetur.“ (Disputationes Feudali“, II. k. XLII. f. 897. l., „C“ betű. Francofurti, 1599.)

2) Scaliger: „Poeticis“, cap. 90. — Fischer szerint („De duello“, 510. l.) „certatio duarum partium.“

3) Bodinus: „De republica“, lib. IV., 742., 746., l.

4) „Inventam a Mantinaeis monomachiam eruditus placet: argumento esse, stolum bellicam et veterem armaturam dici Mantiniam.“ (Rhodigijs: „Lectiones antiquae“, l. II. c. 6.) Ugyanigy: Alciatus („De singulari certamine“, l. l.); — Lancellotus: („De jure publico personarum“, 127. l.

5) „Geographia“, lib. IX.: Kata ethosz ti palaion tén Hellénon, secundum antiquam quandam Graecorum consuetudinem contigit, ut cum armati occurrissent Epeji, et par esset utrique exercituum robur ad singulare certamen progressi sunt Pyraechma Aetolus et Dogmenus Epejus.“

6) Herodotas, l. IX. c. 26. — Diodorus Siculus: „Bibl. Histor.“, l. IV., c. 60. — Euripides, En Herakleidasz, act. IV., 804. l.

7) Ilias, l. III. V. 290.

8) „Virginum Deae indigenae sacra celebrantium pugnandi modus, hae enim in duas phalanges divisae, fustibus lapidibusque sese in vicem petebant, hoc iudicio, ut quaecunque fortiter resistendo illaesa domum rediisset, a illabatae pudicitiae virgo haberetur, quae vero feriebatur vel in ipsu pugna succubisset, aut de acceptis vulneribus caderet, impudicitiae macula notaretur.“ (Herod., l. IX. c. 26., latin ford.)

Diomedes és Aeneas, Diomedes és Turnus s Aeneas és Turnus, valamint a Menelaos és a Paris bajvivása közismeretű. A görög történelemből tudjuk azt is, hogy Xanthus boiotiai királyt Melanthios athéni király párbajban ölte meg.¹⁾

Számtalan bizonyítékunk van arra is, hogy a rómaiak is ismerték a bajvivás intézményét.²⁾ Így mindjárt maga Róma is bajvivásnak köszönte eredetét. Livius előadása szerint ugyanis,³⁾ a város elnevezése körül támadt vitát párbajjal döntötte el az alapító testvérpár. A város alapítása utáni negyedik évben, ismét párbajt vívott Romulus Acroval, a cenensesek királyával, akinek az alattvalóitól a rómaiak nöket raboltak.⁴⁾ Titus Manlius, Marcus Valerius, Lucius Sicinius és Servilius bajvivása, valamint a Horatiusok és a Curiatusok párbaja, akik a harmadik római király, Tullus Hostilius alatt, a 82—90. évig (ab u. e.) tartott háborút befejezték, — közismert. — A későbbi időkből Julius Caesar is említ egy érdekes példát.⁵⁾

Hogy azonban a rómaiak a bíraskodásban is gyakorolták volna a bajvivást: arról semmit sem tudunk s csupán annyit

¹⁾ Potterus: „Archeologia Graeca“, Ludg. Bat. 1702., l. III. c. XX. — 351. l.

²⁾ Vergani szerint: („Dell' enormezza del duello“, Milano, 1776.) a rómaiak nem voltak hívei a bajvivásnak, amit az bizonyít, hogy a gladiatorokat megvetették.

³⁾ Livius, l. I. c. 7.: „inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad caedem vertuntur; ibi in turba ictus Remus occidit, hac enim ratione sublato Remo fundandae urbis potestas solo Romulo remansit.“ — Liviusnak ellentmond Florus (c. I. n. 8.); aki szerint Romulus Remust megölette.

⁴⁾ Valerius Maximus, l. III. c. 2; n. 3. — Ezzel ellentétben Livius, l. I. c. 10., aki szerint a küzdelem ütközetben dőlt el.

⁵⁾ Julius Caesar két centuriója, Pulfio és Varenus, folyton a vitézség dicsőségéről beszélgetett s mindegyik túl akarta szárnyalni a másikat. Egy heves ütközet alkalmával Pulfio odakiáltotta Varenusnak: „Ime, itt az alkalom, hogy megmutassuk, a ki a legbátrabb ketőnk közül.“ Pulfio erre az ellenség közzé rohant, ahol azonnal körülfogták, de Varenus kimentette őt. Ekkor meg Varenust fogták körül, akit viszont Pulfio mentette meg. (De bello Gallico“, lib. V.) Erre mondja Vergani (i. m. 46. l.): „Ime, ilyenek voltak a rómaiak párbajai.“

említhetünk még meg, miszerint a bajvivást a Kr. u. IV. században, Honorius császár szüntette meg.

A bajvívás, mint jogintézmény, a középkorban jelenik meg előttünk. Európának csaknem minden egyes népénél megtaláljuk, több-kevesebb eltéréssel. Alkalmazása rendszeren onnan származott, hogy sok esetben, a vádló, a vádlott *esküje* dacára is, ragaszkodott vádjához. *Ez esetben*, vagy a vádló a maga ártatlansága bizonyítására, vagy végül mindkét fél, bajvivást kért, amihez birói fölhatalmazás kellett. Kezdetben — úgy látszik — bűnügyekben alkalmazták, s csak később vették használatba a magánjogi vitáknál, a polgári perekben. Lényege abban állott, hogy a felek, birói engedéllyel, szabályszerű párbajt vívtak, s a győztes fél lett egyszersmind a pernyertes is. Sok esetben a felek, maguk helyett alkalmas viadorokat (campion, campione, champion) állították ki a küzdőterre.

A bajvívás lefolyása — *általában* — a következő volt.

Ha a felek úgy kívánták, s ha azt a törvény is megengedte, viadorokat fogadtak föl, akik helyettük és nevükben párbajt megvívták.

A viadorok¹⁾ oly egyének voltak, akik azok helyett viaskodtak, a kik a bajvívás elfogadására kötelesek voltak, de, akiknek jogos mentségük volt arra, hogy kivonják magukat ez alól. A viadorokat rendszeren pénzzel fizették s beesteleneknek tartották őket. Voltak közöttük hűbéresek is, akik tett esküjük folytán voltak kötelezve hűbéruruk iránt ilyen szolgálatra.

Mielőtt a viadorok a küzdőterre léptek volna, fejüket leborotválták és esküt tettek arra, hogy „hiszik, miszerint annak, aki őket fölfogadta, igaza van, és hogy annak az ügyét utolsó lehelletükig védeni fogják.“

A viadorok — a bajviváskor — kardot használtak. Ha lovon vívtak, akkor teljes fõlszereléssel vonultak ki. A fegyvereket a pap — előzőleg — megáldotta a szabadban, ami hosszas szer-tartások között történt, amely alatt a küzdő felek arra is meg-
esküdtek, hogy távol van tőlük mindenféle csalárdság.

¹⁾ *H o t t o m a n n u s* szerint, a viador „eertator pro alio datus in duello, a campo dictus, qui circus erat decertantibus definitus.“ (I. m. 14. l.)

A bajvívás azzal kezdődött, hogy a felek kölcsönösen gúnyolták és szidalmazták egymást, míglen trombitaszóra össze nem csaptak. Bizonyos számú ítések, vagy az előre megállapított körülmények beálltával, a bírók rákiáltottak a vívókra, s a bajvívást beszüntették, s a győztes felet pernyertesnek nyilvánították.

Ha a bajvívás az éjjelbe is belenyúlt, vagy, ha a közdő felek egyenlő erősöknek mutatkoztak, akkor a vádlottat nyilvánították pernyertesnek.

A legyőzött egyénnel — illetve képviseltjének — a büntetését a vád szerint állapították meg. Ha a vád tárgya főbenjáró bűncselekmény volt, akkor a legyőzött egyént megfosztották fegyvereitől, elvezették a küzdőtérrel s megbízójával együtt, azonnal kivégezték. Ha pedig a viadornak a megbízója nő volt, úgy ez utóbbit máglyára hurcolták.

Mint már hangsúlyoztuk — a bajvívás intézménye a háborúból származott. Az ó-kori világnézet a háború kimenetelét, illetve a győzelmet az istenség ítélkezésének tulajdonította. Ez a világnézet átment a keresztény népekbe is. *St. R. J. J.*

A bajvívás, mint jogintézmény, valószínűleg az északi népektől származott. Így, meg volt már a góthoknál is.¹⁾ *Loccenius* szerint,²⁾ *Frotho* dán király volt az első, aki a bajvívást az igazságszolgáltatásban használatba hozta. Mások viszont, azt állítják, hogy ez intézmény a normannoktól származik.³⁾

Annyi bizonyos, hogy a bajvívás jogintézményét egyaránt megtaláljuk északon és délen, keleten és nyugaton. A svédek, dánok és az izlandiak épúgy ismerték és használták az igazságszolgáltatásban a bajvívást, mint az angolszászok, germánok, frankok, spanyolok, lengyelek, longobárdok, thüringiaiak, frizek, szászok, bajorok, alamannok, burgundok, ripuári frankok és az oroszok.

A svédek kezdettől fogva harciasok lévén, a bajvívás is könnyen ment át a svéd igazságszolgáltatásba s azt már a legregibb időkben meg is találjuk náluk, amit a régi uplandi tör-

¹⁾ A bajvívás a gótoknál „*biltagh*“ néven volt ismeretes.

²⁾ I. m. 38. l.

³⁾ Normandia szokásjogának gyűjteményében részletesen le van írva a bajvívás processusa.

vények bizonyítanak. ¹⁾ A XIV. század elején már ritkulnak ²⁾ azon esetek, amelyekben a felek bajvívás útján intézték el jogvitáikat, de teljesen csak *Gusztáv Adolf*³⁾ s *XI. és XII. Károly* törvényei szüntették meg a bajvívást, mert a közfelfogás sokáig gyalázatos dolognak tartotta a kihívás el nem fogadását.

A *dánoknál* — mint már említettük — *Frotho* király honosította meg a bajvívás intézményét, amely igen gyakori volt Dániában. ⁴⁾ *Frotho* régi törvényei megengedték, hogy *minden* vitásügyet bajvívás útján intézhessenek el a felek. ⁵⁾ *Harald Harfagar* és *Sveno* törvényei is megerősítették ezen rendelkezést. *Saxo Grammaticus* szerint azonban, a bajvívást már 981-ben eltörölték, s a tűzpróbával helyettesítették.

Izlandban főleg a magánjogi (birtok-, örökségi és házassági vagyonjogi) vitákat intézték el bajvívás útján. ⁶⁾

Angliában e bajvívás legrégebb esetéről *Otho* idejéből van tudomásunk. ⁷⁾ Hogy a bajvívás Angliában igen régi intézmény volt, arról számos jogemlék tanuskodik. ⁸⁾ A XI. században, *Hóditó Vilmos* ⁹⁾ idejében, a klerikusok is kötelezve voltak a bajvívásra.

¹⁾ *Loccenius*: „*Antiquitates Sveo-Gothicae*“, *Holmiae*, 1654. II. k. 8. f. 67. l.

²⁾ *Stiernhöök*: „*De jure Sveonum et Gothorum vetusto.*“ I. k. 8. f.

³⁾ *In castris, urbibus et propugnaculis nulla digladiario, aut duellum permittatur, aut concedatur.*“

⁴⁾ *Kalderup-Rosevinge*: „*Grundrids af den danske Rethistoriets*“, *Kobenhavn*, 1821. 32. l.

⁵⁾ *Saxo Grammaticus*: „*Historiae Danicae*“, I. V.

⁶⁾ „... lites forenses de praediis, de haereditibus, de dotibus, non nunquam duello fuerunt decisae sic, ut bona controversa victori cederent, sine majore jactura bonorum victi.“ (*Voet*: „*De duello.*“ *Ultrajecti*, 1678. 75. l.)

⁷⁾ *Londsdale*, i. m. 36. l.

⁸⁾ „*De homicidio si quis negaverit, cum XI. juret aut in campum exeat, utrum ille valuerit, ad quem causa pertinet. (Leges Angliorum, tit. 1., num. 3. — „Qui domum alterius noctu incenderit, damnumtriplo sarciat et in fredo sol: LX., aut, si negat, cum undecim juret, aut campum decernet. (U. o. tit. IX.)*

⁹⁾ „*Si Francigena appelaverit Anglum de perjurio aut mundo etc. se defendat per quod melius voluerit, aut iudicio ferri, aut*

Mivel *Aedhelstan* törvénye szerint,¹⁾ a vádló választotta meg az istenítélet nemét, a bajvívás eseteinek a megállapítása — jó ideig — nem volt törvényben szabályozva. Hosszú ideig úgy állott a dolog, hogy, ha a felek egyike angol, másika pedig normann volt, az előbbi választhatott az angolszász ordaliumok és a bajvívás között, míg a norman csak bajvívásra volt kötelezve.

A törvény mentesítette a bajvívás *személyes* kötelezettsége alól a nőket, betegeket, gyenge testalkatúakat, s a 21 éven alóli és a 60 éven felüli életkorban levő egyéneket.

A klerikusok bajvívási kötelezettségét a XII. században *II. Henrik* megszüntette; miudazonáltal a későbbi időkben is találunk számos példát arra, hogy klerikusokat a bajvívásra köteleztek.²⁾ Sőt a XIV. század vége felé, *II. Richard* a bajvívást, a legtöbb esetben, a felek korára és egészségi állapotára való tekintet nélkül, tette kötelezővé. A főnemesség tagjai a királyi, a mások pedig, a polgári curia előtt küzdöttek. Maguk a királyok is gyakran kiállottak, mint pl. *II. Edmund* I. (Nagy) Kanut dán királlyal³⁾, *III. Edvard* Valois Fülöp francia királlyal,⁴⁾ *IV. Henrik* Valois Lajos herceggel,⁵⁾ stb. Az utolsó bajvívás *I. Károly* alatt történt a csillag kamrában, Lord Rhee Donald és Ramsey Dávid között. *Schmith* szerint,⁶⁾ csak a XVII. században kezdett gyérülni a bajvívás.

A germán jogrendszernek egyik legjellemzőbb intézményét a bajvívásban találjuk.

Duello. Si autem Anglius infirmus fuerit, inventialium, qui pro eo faciat.“ (Lex Guil.)

¹⁾ „Nous avons ordonné par rapport aux theowman (rabzolga) que la valeur soit payé s'ils sont trouvés ful (bűnös) dans l'ordalie, et qu' ils soient 3 fois flagellés, ou qu'on paie une seconde fois la valeur de l'objet et que l'amende au fisc pour un esclave soit la moitié de celle d'un homme libre.“ (A edh. Gr. 19.)

²⁾ Főleg felonia (felony) esetén.

³⁾ Pontenus: „Res Danicae“, 151. l.

⁴⁾ Leibnitz: „Codex Juris Gent. Diplomatici.“ I. r. 79. sz. 152. l.

⁵⁾ U. o. 114. sz. a.

⁶⁾ Schmith: „De republica Anglorum“, Lugd. Bataavorum, 1630. II. k. 6. fej.



*Tacitus*¹⁾ és *Seneca*²⁾ tanúsága szerint, a germánoknál ősidőktől fogva ismeretes volt a bajvivás. *Lohensteinius*³⁾ és *Gerhardus*⁴⁾ szerint a bajvivást a germánok a cimberektől vették át. *Velleius Paterculus*⁵⁾ szerint is régóta ismerték a germánok a bajvivást.

Hasonló állítást találunk — a középkor kezdetére nézve — *Lehrmannusnál* is.⁶⁾

Bizonyos, hogy a germánok a frank *Capitularek* intézményét s a *Nagy Károly* és utódai törvényeit vették át.⁷⁾

A középkor folyamán, a germánok polgári és közügyekben alkalmazták a bajvivást. *Nagy Ottó*ról tudjuk, hogy, midőn *XIII. János* pápával viszályba keveredett, követeket küldött hozzá, a kiknek meghagyta, hogy az ügyet eskü, vagy bajvivás által intézzék el.⁸⁾ *Vitichindus* is említ egy érdekes esetet ide vonatko-

1) *Annales*, XVI. c. 1. — A germánok ősidőkben különösen a háború kimenetelének a megtudása miatt is használták a bajvivást. (Tac. Germ. c. 10.)

2) „Quid Germanis amonius, quid armorum cupidius, quibus innascuntur innutriunturque, quorum una illiscura est, alia negligentibus?” (De ira“, I. I. c. XI.)

3) *Arminius*, p. II. l. III., 547., 551. l.

4) *I. m. C.* III. §. II.

5) „Germani fictas Varo gratias agebant, quod lites Romana Justitia finiret, et solita armis discerni jure terminarentur.“ (Hist. Rom., lib. II. c. 18.)

6) „Wer seine Unschuld mit Zeugen nicht erweisen können, oder wollen, der hat noch diesen Weg vor sich gehabt, dass er gegen den Kläger durch einen öffentlichen Kampf seine Unschuld ausfindung machen können.“ („Chron. Spir.“, H. II. 4. 30. f.)

7) „Si aliquis alterius sacramentum falsum dicere voluerit, cum armis contendat.“ (Lib. III., capitulare XLVII.) és: „Si aliquis contendere voluerit in iudicio, aut in campo, aut ad crucem licentiam habeat.“ (Append. Cap. Caroli Magni.)

8) „Cum Summus Pontifex Johannes XIII. ab imperatore deficeret, Otto legatos ad pontificem misit qui juramenti praestandi vel duelli ineundi oblatione causam agerent.“ (Liutpr. L. VI. c. 6.) — Ezenkívül ugyancsak Nagy Ottó ról tudjuk, hogy, midőn egy alkalommal kérdést intéztek hozzá a törvény egyik szakaszának a magyarázata iránt, a császár fegyverekre bízta a döntést: kiválasztott két erős ifjút, akiknek egyike a pro, másika contra álláspontot képviselte. E két ifjú azután párbajt vívott, s

zólág.¹⁾ De ezenkívül különböző okiratok is maradtak fenn, amelyek szintén arról tanuskodnak, hogy *I. Ottó* erős hive volt a bajvívás intézményének.²⁾

II. Ottó szintén több alkalommal bebizonyította, hogy a bajvívás intézményét helyesli.³⁾

Az Ottók idejében a bajvívást már nemcsak a polgári és a közügyekben, hanem bűnügyekben is alkalmazták. Így, a szemérem elleni bűncselekmények és házasságtörés esetén, ami kétségtelenül a longobárd jog hatására vall.⁴⁾ Hogy a bajvívás házasságtörés vádjára esetén is szokásban volt, arra nézve elég, ha *Konrad* grófnak⁵⁾ és a *III. Henrik* császár nejének⁶⁾ az esetére utalunk.

úgy döntöttek el a kérdést. (Siegeberti monachi „Chronicon.“)

¹⁾ „Exiit Edictum a Rege (Ottone Magno), ut universalis populi conventus fieret apud villam quae dicitur Stela; tactumque est, ut causa inter arbitros judicaretur debere examinari; Rex autem meliore consilio usus, noluit viros nobiles ac senes inhoneste tractari, sed magis rem inter gladiatores discerni jussit. Vici tigitur pars, qui filios filiorum computabant inter filios“... etc. („Chron.“ lib. 2. ad annum 942.)

²⁾ Az *Aledra* örögrófnak 967-ben adott oklevelében így szól: „Quodsi aliquis contentionem de hujusmodi supredictis omnibus cum eodem suisque heredibus habuerit; liceat eidem — aut par sacramenta, aut pugnam declarare.“

³⁾ Így egy alkalommal, egyik hívét kényszerítette párbajra: „Eum comitia Magdeburgi celebrasse, ibique a Waldone quodam, qui Ottoni in deliciis erat, Geronem comitam ab Alsleben ad Imperatorem delatum fuisse, qui ipsas duello jusserit congedi, ut inde justitia causae cognosceretur. In eo certamine cecidisse ambos, nihilo tamen minus Imperatorem Geroni amputandum corpusque avibus cibum relinquendum curasse. Quamvis defuncti filia Adele ad pedes Caesaris pervoluta sepulturam Parenti impetravit, omnes autem possessiones suas Sacrario Magdeburgensi consecraverit.“ (Buntingius: „Chronicon Brunsvicense et Lunenburgense“, c. XVIII., 318. l.)

⁴⁾ „Siquis alii de uxore sua crimen injecerit, quod cum ea fornicasset, liceat ei, cui crimen mittitur, per campionem se purificare.“ (Arg. ad. tit. LXXXI. L. II. „Leges Longobardorum“.)

⁵⁾ „Chounradus, filius Eberhardi comitis, qui cum quodam nepte Regis se concubuisse sibi imposuert, a quodam Burchardo-Saxonico monomachia victus fefellisse se patefacit.“ (Reginus: „Chronicon“. L. II. ad annum 950.)

⁶⁾ *Gunilda*, *III. Henrik* császár angol származásu neje,

A későbbi időkben rendkívül gyakorivá lett a bajvivás, a melyet II. és III. *Henrik*, valamint I. *Frigyas* constitutiója súlyosabb bűncselekményekre előírtak. ¹⁾ Idővel pedig, csaknem minden ügyben, amelyben más bizonyíték nem volt, használták a bajvivást, különösen pedig az emberi életre vonatkozó (polgári és bűn) ügyekben. Frappáns kifejezésre juttatták ezt a „*Lex Thuringionum*“ ²⁾ és a „*Lex Alamannorum*.“ ³⁾ A „*Leges Baiuvariorum*“ ⁴⁾ szerint, hazaárulás, lopás és szolgának szökésre csábítása esetén is alkalmazták a bajvivást; a *Lex Thuringionum* ⁵⁾ pedig, testi sértés és rágalmazás esetére is bajvivást rendelt. A *Schwabenspiegel* már csak akkor engedte meg a bajvivást, ha az ügy másként nem volt eldönthető. Alkalmazni lehetett súlyos bűncselekményeknél, valamint a jog nélküli (rechtlos) állapotban levő egyének ellen, nemkülömben oly esetben is, amidőn valamely emberölés tettese önvédelemmel védekezett. ⁶⁾

házasságtöréssel vádoltatván, egy óriási termetű férfiút győzött le párbajban. (Bromtone: „*Historia Angliae*“, 933. l.)

¹⁾ „Quicumque propter cupiditatem rerum, patrem, matrem, aut fratrem . . . vel aliquem suum propinquum, per se, aut per alium interfecerit. . . quod si ille, qui crimine arguitur, negare valuerit, per se pugnam faciat; nec liceat ei campionem pro se dare, nisi decrepita actas, aut juvenilis, aut infirmitas pugnare prohibuerit.“ (Const. Henrici II. 1019. §. 2.) — „Qui vero intra treuvam, vel datum pacis osculum aliquem hominem interfecerit, et negare voluerit, pugnam per se faciat; nec campionem pro se dabit, nisi sit, ut dictum est supra.“ (U. o. §. 3.) — „Si quis hominem infra pacem constitutum occiderit capitalem subeat sententiam, nisi per duellum hoc probari possit, quod vitam suam defendendo illum occiderit.“ (Const. Friderici I. de pace tenenda et ejus violatoribus 1156. §. 1. Idézve: Kries: „*Der Beweis im Strafprocess des Mittelalters*.“ Weimar, 1878. 38—39. l. 54. jegyzet).

¹⁾ „A duobus solidis usque ad maximam compositionem in furto et vulneribus c a m p u s judicat.“ (Tit. XVI.)

³⁾ „Si liber libero crimen aliquod mortale imposuerit, et ad Regem, aut ad Ducem eum accusaverit, et inde probata res non est, nisi quod ipse dicit, liceat illi alio, cui crimen imposuit, cum tracta spatha, se idoneare contra illum alium.“ (Tit. XLV.)

⁴⁾ Cap. XV. tit. 7.

⁵⁾ Tit. XV.

⁶⁾ Nemcsak férfiak, hanem nők is vívtak párbajt, sőt volt

A bajvívás délelőtt történt.¹⁾ Csak egyenlő sorsúak vivhattak, s ezért négy ágat kellett kimutatniok a feleknek. Agnatoknak, az ötödik izig, tilos volt egymással párbajozniok.

Időmultával csökkenni kezdett a bajvívás gyakorisága. Erős tényezői voltak ennek az öntudatra ébredt városok, amelyek az uralkodóktól kiváltságokat csikartak ki.²⁾

Ami a bajvívásnak az egyes germán népjogokban való institúcióját illeti, úgy arról a *Lex Thuringionum*, a *Lex Saxonum*, *Leges Bajuvariorum*, a *Lex Alamannorum*, *Lex Burgundionum*, s a *Lex Francorum Ripuariorum* emlékeznek meg.

A *Lex Thuringionum* szerint,³⁾ bajvívásnak a 2 solidus összegét meghaladó értékű ügyekben, lopás és testi sértés esetén volt helye. Sok esetben a törvény, a bajvívás mellett, a pénzbírságot és az esküt is említi s a vádlottra bizza a három között a választást.

A *Lex Frisionum* szerint,⁴⁾ az Ems és a Weser közötti frizeknél „a panaszosnak azt kellett vádolnia, aki előtte a legbűnösebbnek látszott; ha ez a vádlott megesküdött, hogy nem ő a bűnös, akkor a bíró elé kellett vezetni, s ha az ott is tagadta a bűnösségét, akkor a feleknek *párbajt* kellett vívniok, s aki abban vesztés volt, köteles volt megfizetni a megölt embernek a vérdíjat; ha pedig a felek egyike a párbajban elesett, úgy a vérdíjat az örököseinek kellett megfizetniök.⁵⁾

A vidéki frizeknél szokásban volt a viadorok állítása is, akik hivatásszerűen űzték e mesterséget. Ha egy ilyen viador a párbajban elesett, az illető fél — akit az elesett viador képviselő eset, hogy nők férfiakkal párbajoztak. Ily esetben a nők szorosan testhez álló ruhában, ködarabbal fölfegyverkezve, a férfiak pedig, felső testükkel szabadon s egy gödörbe állva, botokkal állottak ki. (Thomasius: „De constitutione criminali Carolina“, Halae, 1718. — XIX. §. 22. l. 1. jegyzet).

¹⁾ „Contra illum, qui pomeridiano tempore provocaret, iudicetur exceptio.“ — L. még: Schwäbischer Landrecht. Kap, vom Kämpffen.

²⁾ Ilyen kiváltságot szerzett Nürnberg városa is II. Frigyes-től: „Nemo aliquem civem Norimbergensem duello impetere debeat in toto Romano Imperio.“

³⁾ Lex Thur., c. 15.

⁴⁾ Lex Fris. 14., 3.

⁵⁾ U. o. 14., 4.

selt — a vérdíjon kívül, a királynak is 60 solidust tartozott fizetni.

A viadorokat mélyen megvetették, amit maga a törvény is kifejezésre juttatott azzal, hogy a bajvívásban elesett viadorra nézve kimondotta, miszerint annak vérdíja nincsen. ¹⁾

A *Lex Saxonum* csupán röviden emlékszik meg a bajvívásról, amelyet a tulajdonjog fölötti vitákban rendel el.

Ezzel szemben a *Leges Bajuvariorum* már több ízben említi a bajvívást, a melyet „*Wehadinc*“ (szent ítélet) és „*Camfwic*“ néven ismertek. Az előbbi alatt maguk, a felek által vívott párbajt értették. Érdemes megemlíteni, hogy míg a szász törvény — amint láttuk — a bajvívásban elesett viadorokkal szemben semmi vérdíjat sem állapított meg, addig a bajor törvény a viadorok vérdíját a rabszolgákénál alacsonyabb összegben szabta meg. ²⁾

Ha valamely rabszolga, az ura beleegyezésével, viadorként szerepelt, s a bajvívásban megöletett, a megbízó 12 solidust volt köteles fizetni a gazdának. Ha pedig a rabszolga ura beleegyezése nélkül vett részt a bajvívásban, akkor az említett összeg 20 solidusra rugott.

A törvény kifejezetten megengedte a feleknek, hogy „*Wehadinc*“ előtt kibéküljenek, „hogy így elkerüljék a bajvívást.“ ³⁾

A bajvívás előtt a feleknek exorcismust kellett végezniök, „hogy semmiféle ördögi mesterséget nem üznek.“ ⁴⁾

Aki, a bíró engedélye nélkül, beszüntette a bajvívást, vagy pedig megzavarta azt, ha szabad ember volt, 4 solidus birságot fizetett; ha azonban rabszolga volt, jobb keze levágotott. Ezt a büntetést azonban, az illető gazda 20 solidus összeggel megválthatta. ⁵⁾

A *Lex Alamannorum* több ízben ⁶⁾ említi a bajvívást, amelyet a 6 soliduson felüli értéket képviselő ügyekben és testi sér-

¹⁾ *Lex Fris.* 14., 7.

²⁾ *Leg. Bajuvar.* 17. c. 1., 1.

³⁾ *Const. Tass.* c. 11.

⁴⁾ *Const. Tass.* c. 5.

⁵⁾ *U. o. c.* 12., 1.

⁶⁾ *Igy:* 44, 1., 84. stb.

téseknél enged meg *vagylagosan*, amennyiben ily esetekben a fél 5 eskütárssal is tisztázhatta magát. ¹⁾)

A *Lex Burgundionum* szerint, ²⁾) a bajvívás a hamis eskü megakadályozására szolgált. Midőn ugyanis az egyik fél kételkedett a másik fél tanuinak a megbízhatóságában, a kételkedő félnek joga volt bajvívást kérni, s ez esetben a tanuk egyikének el kellett fogadnia a kihívást, s ha a tanu a bajvívásban elesett, a többi tanunak azonnal 300 solidust kellett fizetniök.

Ha a bajvívást kérő fél nyilvánított legyőzöttnek, úgy köteles volt megfizetni a pertárgy értékét kilencszeresen. Aki a bajvívást tanácsolta, 300 solidus birságot fizetett.

Franciaországban a bajvívás már a régi időkben napirenden volt, s erre nézve találóan jegyzi meg *Hornius*, ³⁾) hogy „Franciaország a párbajok anyja és táplálója.“ A bíróságok előtt igen sokszor alkalmazták. ⁴⁾)

Gondebaud, burgund király szabályozta és vezette be először a bajvívást a frank jogintézményekbe. Az ő törvénye szerint, azoknak, akik nem akarták elfogadni az ellenfél tanuit, vagy esküjét, jogukban állott, hogy párbajra hívják ki ellenfelüket.

Nagy Károly, *Jámbor Lajos* és *Gyermek Lajos* a polgári ügyekben is megengedték a bajvívást, amely azután sokáig megmaradt a jogintézmények között. A XIII. században *Szent Lajos* — bizonyára vallásos meggyőződésből — szigorúan eltiltotta a bajvívást. E tilalmat az unokája, *Szép Fülöp*, ismét kihirdette ugyan, de azért rövid idő múlva, főbenjáró bűncselekményről szóló vád esetén, már ismét megengedte. ⁵⁾) Ugyancsak a XIV. században, *Valois Fülöp* is megengedte, hogy bizonyos esetekben párbajt vívhassanak a felek. VI. *Károly* idejéből is több esetet említenek a történetírók, amelyek a bajvívás szokásáról tanus-

¹⁾ Tit. 89.

²⁾ *Lex Burg.* tit. 45.

³⁾ „*Gallia duellorum mater et nutrix est.*“ („*Orbis politici* pars I. n. 7. §. 75.)

⁴⁾ *Bodinus*, m. IV. k. 742. l.

⁵⁾ *Hottomannus*: „*De feudis.*“ 902. l.

kodnak.¹⁾ Ebben a korszakban történt az is, hogy a parlament Grisu Jakabot és Carongius Jánost — akinek a nejével az előbbi házasságtörést követett el — bajvívásra kényszerítette, s hogy a győztes Carongiust a király dús javadalommal ajándékozta meg. Később azonban — *IV. Henrik* korában — megváltozott a közfelfogás: a nép beestelennek tartotta azt, aki a szóbeli sértést karddal torolta meg.²⁾ Végre is, *XIII. Lajos*, a clerus kivánságára — amely számtalan kiváló férfinak párbajban történt lemészároltatásán módnélkül fölháborodott — szigorúan eltiltotta azt.

A bajvívásra vonatkozólag, tudjuk, hogy az rendkívüli külsőségekkel volt összekötve a frankoknál. Ha egy nemes ember egy nem nemesst hívott ki, úgy annak térden állva, pajzsával és bottal kellett kiállania; ha pedig lovon és nemesi fegyverekkel mert megjelenni, akkor elvették tőle a lovat és a fegyverzetet s ingben kellett megvívnia nemesi ellenfelével.

A bajvívás megkezdése előtt, a bíróság három parancsot hirdetett ki. Az egyikben a felek rokonságát távozásra, a másikban a népet csendre hívta föl; végül a harmadikban, szigorú büntetések terhe alatt³⁾ megtiltotta, hogy a feleknek bárki is segítségére menjen.

Ha a párbajt viadorok vívták, akkor magukat a feleket valamely félreeső helyre (házba, erdőbe, barlangba, stb.) vitték, ahonnan a bajvívást nem láthatták. Mindegyik meg volt kötözve szíjjal, amellyel azután a vesztest ki is végezték.

Ha a vádlott úgy találta, hogy a második tanúnak a vallo-mása nem egyezett az elsőével, joga volt kihívni ez utóbbi tanut, s ha azt legyőzte, tisztázta magát a vád alól. *Beaumanoir* szerint,⁴⁾ a félt gyakran kényszerítették arra, hogy párbajt vivjon a tanujáért, s ha ily esetben vesztes maradt, a tanu egyszer s mindenkorra hitelét veszttette.

¹⁾ G a g u n i u s : „H i s t. F r a n c.“, IX. k. — F r o s s a r d i u s : „H i s t o r i a“, III. k. — T h u a m u s : „H i s t.“ CXXIV. szakasz, III. k. 987. l.

²⁾ Ennek adott kifejezést *IV. Henrik* is 1609. évi rendeletében.

³⁾ E büntetés oly esetekben, amidőn a beavatkozás, vagy segítés folytán, a másik fél legyőzetett, — a halál volt.

⁴⁾ „Coutumes et usages“, I. k. 218. l.

A ki valamely ítéletet igazságtalannak nyilvánított, köteles volt emiatt párbajt vívni, ha vonakodott, s ha nemes ember volt, tiz solidus, ha pedig szolga volt, öt solidus bírságot fizetett.

Oly esetben, amelyekben adósság letagadásáról, hivatalos hatalommal való visszaélésről, vagy emberölésről volt szó, senki sem vonhatta ki magát a bajvivási kötelezettség alól.

A bajvívás megtörténte előtt egy három láb széles és két és fél láb mély gödröt ástak. Ha férfi küzdött nővel, akkor az előbbi beleállott a gödörbe, amely körül egy tiz láb átmérőjű kört vontak, amelyből azután nem volt szabad kimennie. Fegyver gyanánt, három egyenlő hosszúságu, vastag botot adtak a felek kezébe; a nőnek a botjaira szíjj volt kötve amelynek a végére egy 1 font súlyú kő volt erősítve. Ha, viaskodás közben, a felek egyike a földet érintette, elvesztette az egyik botot. Aki először vesztette el mindhárom botját, azt bűnösnek nyilvánították, s a győztesre bízták az ítélet végrehajtását, amely a férfiaknál lefejezésre, a nőknél pedig elevenen való eltemettetésre szólt.

A bajvívást viadorok is végezhetők. Azonban rokongyilkosság és más gyűlöletes bűncselekmények vádja esetén, a feleknek *személyesen* kellett kiállaniok. A clericusok, szerzetesek és apácák különösen kötelezve voltak viadorok állítására.

A viadorok megnevezése csak akkor történhetett meg, ha előzőleg a bíróság a bajvívásra engedélyt adott. Mihelyt a bíróság az engedélyt megadta, a vádlott keztyűt dobott a földre, amelyett a vádlott fölvelt. Erre mindkettőt szoros őrizet alá vették a bajvívás napjáig. Ha azonban időközben a felek egyike megszökött volna, úgy azt *infamis*-nak és bűnösnek nyilvánították.

Amelyik viadort a másik legyőzte: azt kézlevágással büntették. E büntetéssel a viadorok összejátszásának akarták elejét venni. Sokszor azonban csak száműzetésre ítélték őket.¹⁾

Ez volt az *általános* képe a bajvívásnak a frankoknál.²⁾

¹⁾ Saint-Foix: „Essais sur Paris.“ I. füzet.

²⁾ A történetírók több érdekes esetet említenek, amelyekben előkelő egyének szerepeltek, mint bajvivó felek. Így, igen érdekes a gâtinois-i grófnő esete, akit — Jámbor Lajos idejében — azzal vádoltak, hogy férjét megmérgezte. A gyanúkok fölötté súlyosak voltak, s a vádló, bizonyos Gontran, az elhunyt-nak a sógora meggyőzően hirdette vádja igazságát. Ekkor egy

Ami a részleteket illeti, úgy ezekre nézve a *Lex Francorum Ripuariorum* tartalmaz egyes adatokat. Ezek szerint, a bajvívás mindig a király jelenlétében folyt le, s tulajdonképen az esküpróbát helyettesítette.

Olaszországban attól az időtől kezdve, amelyben *Nagy Károly* a római császárság a németekre szállott, *Olaszországban* a germán és a frank jog honosult meg. A X. században *Hugó* királyt a testvére, akinek megtiltotta, hogy őt *testvérének* nevezze,¹⁾ bajvívásra szólította föl. Köztudomású, hogy — a régi korban — az emberek is fegyveresen intézték egymással fölmerült ügyeiket.²⁾

Mindazonáltal a bajvívás jogintézményét a longobárdoknál kell keresnünk. Még mielőtt az intézmény írott törvényben szabályozva lett volna, a történetírók máris följegyezték egy longobárd királyné esetét, a ki a házasságtörés gyanuja alól bajvívással tisztázta magát.³⁾

Alciatus szerint,⁴⁾ a bajvívás a longobárdoknál eléggé enyhe lefolyású volt.

bizonyos *Ingelger* nevű fiatalember jelentkezett, aki a grófnő ártatlanságát hangsúlyozta. Erre a bíróság a bajvívást rendelt el, amelyben *Ingelger* legyőzte *Gontrant*, mire a grófnő, bárói és vazallusai beleegyezésével, örökösévé tette a győztest; a *toursi* érsek pedig unokahúgát adta hozzá feleségül. (*Saint-Foix*, i. m. 1. f., 28. l.)

¹⁾ „Ne se amplius fratrem appellaret.“ (*Liutprandus*, „*Historia*“, I. III. c. 13.)

²⁾ „Cum controversias inter se habeant pugnare armatos, ac si bello congregiendum esset, et videri justiore habuisse causam, qui adversarium inter emerint.“ (*Damascenus*: „*Historia Universalis*“, I. 83. l.)

³⁾ „Haec cum de crimine adulterii apud maritam fuit accusata. Servus ejus *Carolus* a rege expetivit, ut cum eo qui reginae crimen ingesserat, pro contestatione castitatis dominae suae monomachia dimicaret. Qua concessa, cum cuncto populo adstante, superavit; regina vero post hoc factum ad dignitatem pristinam rediit.“ (*Paulus Diaconus*: „*De gestibus Longobardorum*“, I. IV. c. 16.)

⁴⁾ „Nec omnino barbarae irrationabilesque hujusmodi constitutiones sunt. Cum enim Longobardorum duello scutis solum et fustibus res gereretur, raroque accideret, quemque occidi non

A bajvívás indítványozását az „addire“ szóval jelzik a longobárd törvények. Az arra vonatkozó ígért zálogadása által történt.

A bajvívás rendszeren viadorok útján történt, annak csak az esetben volt helye, ha a per eldöntésére elegendő bizonyíték nem volt; ily esetben a bajvívást egyenlő értékűnek tekintették az esküvel. Azonban ezen — kétségtelenül germán eredetű — jog szokás az utolsó longobárd királyok alatt feledésbe ment.

Viadorok által való bajvívást rendelt a törvény azon esetben is, amidőn valaki valamely idegen embernek a *mundiuma* (gyámsága) alatt álló leányról azt állította, hogy az bősorkány, vagy prostituta;¹⁾ továbbá, ha egy nőt házasságtöréssel, vagy a férje élete elleni töréssel vádoltak.²⁾

Rothar király törvényeiből azt látjuk, hogy a bajvívás enyhébb bűncselekmények esetén is meg volt engedve.³⁾

A bajvívásra készülő viadoroknak szigorúan megtiltotta a törvény, hogy „gonosz füvet“, vagy más „ilyesféle szereket“, avagy a rendestől eltérő fegyvereket használjanak. Ha gyanu forgott fönn ez irányban, úgy a bíró vizsgálatot rendelt el s elköbozta az esetleg talált tiltott szereket. E vizsgálat után, a viador egyik rokona, vagy társa kezébe tette a kezét s megesküdött, hogy semmi szabálytalanságon sem töri a fejét.⁴⁾

Liutprand törvénye szerint annak, aki lopás, gyűjtogatás, stb. miatt bajvívást indítványozott, előbb meg kellett esküdenie, hogy nem azért indítványozza a bajvívást, hogy a vádlottat „gonoszságból megkinoztassa“, hanem alapos gyanuokok folytán.⁵⁾ Ugyanez, volt az eljárás azon esetben is, amidőn valaki mást rossz tanács-adással vádolt.⁶⁾

Liutprand törvénye érdekesen világít bele a középkor ama fölfogásába, amely a vitás ügyeknek az eldöntését bajvívás útmutum a Panaratio vel colluctatione certamen id abfuisse existimandum est.“ („De singulari certamine“, c. IV.)

¹⁾ Roth. 193.

²⁾ Roth. 23; Grinwald. 7.

³⁾ Roth. 230., 231., 369.

⁴⁾ Roth. 371.

⁵⁾ Liutpr. 6., 17.

⁶⁾ U. o. 6. 18.

ján tartotta helyesnek. „Sok gonosz és keményszivü ember — mondja a törvény — akinek valamelyik rokona meghalt, előáll, hogy azt egy bizonyos egyén megmérgezte, s a bíró elé megy azzal a kérelemmel, hogy ítélje az neki a bevádolt egyénnek a vagyonát, s egyúttal — régi szokás szerint — bajvivással akarja bizonyítani a vádját. Mivel azonban nehéz dolognak látszik egy ember egész vagyonának az elkótya-vetyélése, elhatároztuk, hogy az ilyen vádlónak ezután meg kell esküdnie az evangeliumra, hogy ellenfelét nem *asto animo*, hanem alapos gyanuokok folytán vádolja. Ezután, a bajvivásban *egyszerü* sebet, vagy ütést kapó fél, vagy viador, nem veszíti el az egész vagyonát, hanem csupán a megölt ember vérdíját köteles megfizetni, ha már — longobárd nemzetünk régi szokásaiból kifolyólag — nem tilthatjuk el az istenitéleteket, noha él bennünk a meggyőződés, hogy már sok ember vesztette el igazságos ügyét az istentelen bajvivás folytán.“¹⁾

Spanyolországban is meg volt a bajvivás intézménye, amelyet már a sahaduni régi fuero is előírt, titkos emberölés esetére.

A spanyol történelem is említi a régi időkben Alfonz castiliai király esetét, aki, el akarván törülni a mozarab liturgiát s be akarván vezetni a római, bajvivásban egyezett ki népével, amely ellenezte a tervet.

León és Castilia államaiban is el volt terjedve a bajvivás. Catalonia törvénye szerint, házasságtörés esetén volt helye bajvivásnak. Ily esetekben a nemesek nejei viadorok által küzdöttek s győzelmük esetén a férjnek „meg kellett becsülnie a nőt, s a költségeket is viselnie kellett.“

Oroszországban szintén meg volt a bajvivás intézménye már a régi időkben. II. Iván „Szudebnik“-je (1550.) eltörölte ugyan, de azért az még hosszabb ideig szokásban volt. A bajvivást hosszas vallásos ceremóniák előzték meg, amelyek alatt a felek „lemondottak mennyei üdvösségükről az esetre, ha hazudnának.“²⁾

A *lengyeleknél* hasonlóan gyakorta alkalmazásba vett intézmény volt a bajvivás.³⁾

¹⁾ U. o. 6., 65.

²⁾ W l a d i m i r s k i j - B u d a n o w: „O b z o r i s t o r i j R u s s k a g o p r a w a“, 43. l.

³⁾ H e l l m o l d u s: „C h r o n i c o n S l a v o r u m“, I. k. 188. l.

5. Visszahatás a bajvívás intézménye ellen.

A bajvívás intézménye ellen a középkorban erős reakció támadt, elsősorban az Egyház, másodsorban pedig, az Allam részéről.

Az egyház köréből részint a pápák, részint pedig, a zsinatok köréből indult ki a reakció a bajvívás intézménye ellen. *II. István* és *II. Miklós* pápák egyházi átokkal sújtották a bajvívás részeseit s az abban elesett egyénektől megtagadták az egyházi temetést.

Németországban II. Frigyes igyekezett megszüntetni a bajvívás barbár intézményét. Franciaországban pedig, Szent Lajos a koronatarományokban el is törülte a bajvívást, amely azonban a vazallus-tartományokban továbbra is fennmaradt. Példáját követték az auvergne-i és a poitou-i grófok. Az utolsó bajvívás 1547-ben folyt le, *II. Henrik* jelenlétében. Jarnac és Chataigne-rage között.

A bajvívást kárhóztató zsinatok közül a 855. évi valenciai tartományi zsinat volt az első, amely erélyesebben kelt ki a bajvívás ellen. Hasonló erélyesen lépett föl a bajvívás ellen — jóval később — a tridenti zsinat is.

De leghatalmasabb szava — e tekintetben — az ébredő, fejlődő köztudatnak volt, amely — lassan-lassan — belátta, hogy az istenitéletek eszméje babonás hypertrophia, amelynek a humanizmus, a jog és az igazi vallásosság korszakában már semmi létjogosultsága sincsen.

Igy tünedezett el csendben ez intézmény, s bár egyes helyeken — szinte lopva — még sokáig föntartotta magát, általában — elmondhatjuk, hogy a XV. század végén már haldokló félben volt az intézmény.

6. A bajvívás intézménye Magyarországon.

Hazánkban a bajvívás intézménye már első királyaink idejében meg volt. De azt az időpontot, amelyben az intézmény hazánkban gyökeret vert, pontosan megállapítani nem tudjuk.

Pray szerint,¹⁾ a bajvívás a királysággal egykorú intézmény. Ezen állítást — ha talán az a maga egész terjedelmében nem is felel meg a valóságnak — el kell fogadnunk, legalább is abban az értelemben, hogy már első királyunk alatt is szokásban volt hazánkban a bajvívás intézménye. Erre nézve írásos bizonyítékunk van: Szent Istvánnak a szent Adorjánról nevezett Zalavári Apátságra vonatkozó s 1024-ből származó alapító levelében.²⁾

De nemzetünk történelmének első korszakából is találunk egyes példákat, amelyekből szintén kétségtelenül megállapítható, hogy már a királyság első korszakában is gyakori volt őseinknél az a szokás, hogy (mindenféle) jogvitáikat bajvívás útján döntötték el. Így tudjuk, hogy Kálmán királyunk és Álmos is bajvívással döntötték el viszályukat.³⁾ A későbbi időkben is ismeretes, hogy I. Mátyás királyunknak a csehek, a Podjebraddal folytatott küzdelmében, bajvívást ajánlottak.⁴⁾

A bajvívás előkelő helyet foglalt el hazai középkori jogintézményeink között. Nagyobb számmal fennmaradt okirataink elegendő tanúságot tesznek erről. Mivel azonban, III. Béla király koráig, nincsenek idevonatkozó okirataink,⁵⁾ a XII. század

¹⁾ „Notitiae praeviae ad Hist. R. Hung.“ LXV. l.

²⁾ „Volumus etiam, ut cum neccesitas poposcerit, contra importunitates jura vel possessionis impugnantium seu occupantium, et ne per hoc laus divina intercipiatur, propter occupationes talium et casuitali obviatur, Regia Majestas, quoties locus aut tempus se obtulerit, dictae Ecclesiae teneatur de sua benignitate in Pugili providere, et ipsum Pugilem per omnia expedire.“

³⁾ . . . „singulari certamine dimicare, demum Ungaros duelli victorem pro Rege habituros.“ (Bonfini: „Dec. II. lib. V.)

⁴⁾ „Rex noster . . . offert Vestrae Majestati Duellum ante acies dues paribus armis gerendum, utque Vestra Majestas aliter armis instructa non sit, quam Rex noster, aut prout inter Vos Reges convenerit.“ (Pray: Annal., P. IV., 66. l.)

⁵⁾ Botka szerint („De duellis Hungarorum litis decisoriiis“, Pesthni, 1829. 3. §. 23. l.) III. Béláig azért nincsenek idevonatkozó okirataink, mert az ő koráig a perek szóbelileg folytak, illetve írásba nem foglaltattak. Kitűnik ez magának, III. Bélának, 1181. évi okleveléből, amelyben ezeket mondja: „Quod ego Bela . . . considerans, et in futurum meae Regiae Majestati praecavens, ne aliqua Causa in Mei praesentia ventillata

második feléig, úgyszólván semmit sem tudunk a bajvívás-intézményének a kifejlődéséről.

A III. Béla utáni korszakból azonban számos okiratunk van, amelyek alapján hű képet alkothatunk magunknak a bajvívás szabályairól. Ezen okiratok főleg a XIII. és XIV. századból — a bajvívás virágzási korszakából — maradtak ránk s világosan kidomborítják az intézményt.

A bajvívást régi latinokirataink rendszeren „*duellum*“ néven említik, szemben az egykorú külföldi törvényekkel, amelyek legtöbbször a „*campus*“ szóval jelölték meg a bajvívást. Magyarul a XIII. században „baj“-nak nevezték.¹⁾

Aligha esalódunk, midőn azt állítjuk, hogy a bajvívás sehol sem volt annyira elterjedve, illetve sem voltak általánosan — minden vitás ügyben — használatos, mint épen nálunk. *Bonfini* valósággal meg is botránkozott²⁾ azon, hogy hazánkban bárminő jellegű, s egy és ugyanazon ügyet, *kétféle* (t. i. a tanu és bajvívás általi) bizonyítás útján is el lehetett dönteni. — *Behamb*³⁾ szerint is, a tűzpróbán kívül, a bajvívást is gyakran használták az ügyek eldöntésére.

A legelső, ami a jogrendszerünkben szokásban volt bajvívás szölgalatánál föltűnik, az, hogy nálunk a bíróságok — legalább

in irritum redigatur: necessarium duxi, ut negotium quodlibet in Audientia Celsitudinis meae discussum, scripti testimonio confirmetur.“

¹⁾ Timon, i. m. 460. l.

²⁾ „Cum Ungaris mos esset, deficientibus utrinque probationibus in quoque negotio singulari certamine causam definiri quod absurdum est, ac caeteris foris inauditum, lex inde lata qua ubique poterit, quam in militari foro duellaris dimicatio antiquata est.“ (*Bonfini*: „Red. Ungarie. Dec. IV. l. VII.)

³⁾ „Si causa anceps sit, nec aliter liquere possit, his ferro decernitur, reus et actor dimicant, Rex, aut qui regis vicem gerit, pugnam spectat, iudicatque secundum eum, qui superior fuerit; satis vicisse credunt, cujus adversarius aut pugnam cunctantius inibit, aut lineis areae quibus pugnae locus circum scribitur excident: que ex equo dimicant, lancea prius, dein gladio utuntur, pedites praeter verenda, caeteri nudi pugnant.“ (*Behamb*: „Notitia Hungariae ut equo moderna.“ Argentorati, 1676. Pars I. 223. l. — Pars II., 221. s köv. l.)

is eleinte — *csak* a felek *beleegyezése* esetén (partibus volentibus) rendelhettek el bajvivást.¹⁾ Ez a jogszokás kétségtelenül ellen-téte volt a nyugat-európai jogrendszerelben divatozott azon szokásnak, amely szerint a bíróság a fél *egyoldalú* kérelmére rendelte el a bajvivást.²⁾

Egy másik eltérést — a hazai és a nyugat-európai jogrendszerek között — abban találunk, hogy, míg ez utóbbiaknál a bajvívás különféle vallásos szertartásokkal kezdődött, addig nálunk semmiféle szertartás sem előzte azt meg.³⁾ Nem kevésbé érdekes vonása jogrendszerünknek az is, hogy a viszálykodó felek bizonyos jegynek (fa cöveknek) az átadása által hívták ki egymást,⁴⁾ míg máshol ez keztyűdobás által történt. A jegynek az elfogadása a bajvívás elfogadását jelentette. Néha azonban a felek viadorok által, s a per folyamán szolították föl egymást a bajvívásra.⁵⁾ Hogy mikor utasíthatták vissza a felek a kihívást; nem tudjuk. *Pesty* szerint,⁶⁾ ez ritkán történhetett.

Miután a felek előterjesztették kérelmüket, a bíró kitzúzte a bajvívás határnapját és színhelyét.

Míg a nyugot-európai jogrendszerekben — mint láttuk — a viadorok alkalmaztatásának az eseteit vagy maga a törvény írta körül, vagy pedig a felek tetszésére bizta: addig nálunk maga a bíró döntött a fölött, a hogy a felek személyesen, vagy pedig viadorok által harcöljanak-e. Ugyancsak a bíró határozott a fölött is, hogy lőháton, vagy gyalog, s hogy gyakorlott, vagy gyakorlatlan viador által, s hogy fegyveresen, vagy csupaszon

¹⁾ *Pesty Frigyes*: „A perdöntő bajvívások története Magyarországon“, Pest, 1867. 22. l. Mindazonáltal e szabály alól sűrűn akadtak kivételek, amint azokat alább látni fogjuk.

²⁾ Változást eszközölt e tekintetben I. Mátyás 1486. évi decretuma, amely szerint a feleknek nem volt szabad többé bajvívási jegyet nyújtaniok egymásnak, a bíróság engedélye előtt.

³⁾ *Pesty*, i. m. 19. l.

⁴⁾ *Pesty*, 22. l.

⁵⁾ *Pesty*, 23. l. Ugyanott említi a szerző a Galatzi János példáját is.

⁶⁾ *Pesty*, 23. l. Ugyanott olvasható a nagypodányi nemesek és Várkonyi Amadé esete 1434-ből.

vívjanak-e a felek. A felek kiegyezése szintén csak a bíró engedélyével történhetett.¹⁾

A bajvívások színhelye Budán s az ország egyes vidékein fölállított „állandó bajvívási terek“ voltak. Ezenkívül a nádor évenként háromszor, (tavaszon, őszön, nyáron), sátrak alatt, a falvakban, törvényszéket tartott, s ily alkalmakkor is történtek bajvívások.

A bajvívás határnapjának és helyének a megállapítása után, a felek zálogot, vagy tust adtak a bírónak, annak a biztosítására, hogy a kitűzött helyen és időben meg fognak jelenni.²⁾

Miután a felek megjelentek, fegyvereiket, öltözetüket és lovukat a bíró, az „arbiterekkel“ megvizsgálatta.³⁾

A bajvívásnál kardot, dárdát, botot, nyilat, „bolgár bunkót“, vagy kelevézt használtak. Ezenkívül a felek védőpajzsot, is viseltek. Kardáltali bajvívás esetén, a felek 2—2 kardot használtak, amelyeknek az egyike rövidebb volt mint a másik.⁴⁾

Az előbb érkezett fél sátrat készített, s abban várta ellenfelét az estharangszóig.⁵⁾ Ha a másik fél ez időpontig nem jelent meg, akkor pervesztesnek nyilvánították, s elfogató parancsot adtak ki ellene. Ha mindkét fél megjelent, megkezdték a bajvívást, amelyet — ha csak közben ki nem egyeztek, — alkonyatig folytattak. Aki addig ellenfelének ellentállott, azt győztesnek nyilvánították.⁶⁾

A bajvívás végleg eldöntötte a per sorsát. Felebbezés, vagy perujtás ki volt zárva.⁶⁾

Jellemzi jogrendszerünk humanitását,⁷⁾ hogy a bajvívásban

1) Pesty, 31. l. Ez esetben azonban a felek u. n. „birsagium pacis“-t fizették a bírónak.

2) Erre nézve nincsenek ugyan adataink, de a dolog mégis valószínűnek látszik. Ugyanigy Pesty, i. m. 32. l.

3) Pesty, i. m. 33., 35. l.

4) Bél Mátyás: „Notitia Hung.“ III. k. 98. t. (Idézi Pesty, i. m. 35. l.)

5) Pesty, i. m. 36., 39. l.

6) Pesty, i. m. 43. l.

7) Tudvalevő, hogy egész középkori (nemzeti jellegű) büntetőjogunkat — szemben a többi európai államok kegyetlen rendszerével — a humanizmus, az enyhesség, jellemzi. Ugyanezt a vonást találjuk meg a perjogban is.

a győzelemhez nem volt szükséges, hogy az egyik fél megölje a másikat, hanem a pervesztésre elég volt, ha az egyik félnek vére folyt, vagy, ha valamelyik fél bizonyos számú sorompokon átlépett, vagy, ha a küzdelem folytatására képtelen lett. Súlyos bűncselekmények (hazaárulás, hűtlenség, stb.) esetén azonban, a küzdelem életre-halálra szólt.¹⁾

A felek a bajvívás végén, „követség“ (kewetség, iudicium dupli), címén, bizonyos összeget fizettek, amely elég magas lehetett, ami kitűnik abból, hogy azt Nagy Lajos 1351. XXIV. törvénye 3 márkára mérsékelte.²⁾

Különös szerepük volt hazánkban az úgynevezett békéltetőknek (probi viri). Míg a külföldi jogrendszerek némelyike a bajvívás eseteinek a számát csupán az eskü általi bizonyítás intézményévnél akarta csökkenteni, addig hazai jogrendszerünk sokkal hathatósabb módott nyújtott erre a célra a békéltetők intézményében. A feleknek ugyanis jogukban állott, hogy 2—2 egyént válasszanak, akiknek a döntésében azután megnyugodtak.³⁾

A bajvívás a legtöbb esetben viadorok (championes, campiones, conducti, duellatores, gladiatores, athletae, pugiles) által történt, ami természetes volt, miután az egyedül a felek beleegyezésétől függött. E viadorok hazánkban — Pesty szerint⁴⁾ — külön társadalmi osztályt képeztek s meglehetősen fokú becsülésben részesültek, ami ismét ellentétben áll a viadoroknak a külföldön elfoglalt lenézett állásával. A király, a testületek és a főurak állandó viadorokat tartottak, sőt a viadorság néhol örökös is volt s apáról-fiúra szállott.

A viadorok között különbséget tettek, amennyiben gyakorlott (pugil congressus, seu exercitatus), és ujonc (pugil incongressus, seu tyro inexpertus) viadorokra osztották őket. E megkülömb-

¹⁾ Pesty, i. m. 44. l.

²⁾ Pesty, i. m. 59. l. Annál inkább helye volt ennek a mérséklésnek, mert a vesztes fél vagyonának kétharmad része is a bíróra szállt.

³⁾ Pesty, i. m. 56. l. és Kovachich: „Formulae solemnes stili“, 124. l.

⁴⁾ Pesty, i. m. 66., 77. l.

böztetéssel — *Botka* szerint¹⁾ — azt célozták a bíróságok, „ut Actori qui Reum productis etiam in Lite Testimoniis gravasset, Pugilis probati educendi facultas concederetur, salute gravati adversarii in manibus tyronis relicta.“

A mi a bíró személyét illeti, V. Istvánig maga a király rendelte el a bajvívásokat. Később pedig a nádor, avagy — ritkábban — az országbíró. A zsidókra nézve²⁾ a királyi kancellár, Erdélyben pedig az országbíró rendelt el bajvívásokat. E jog később a megyéket, főispánokat, alnádorokat, alországbirákat és a városi törvényszékeket is megillette.³⁾

Meg kell még emlitenünk, miszerint királyaink⁴⁾ sokszor adtak fölmentést a bajvívás alól egyes városoknak, — amely jelenségben már kétségtelenül az intézmény elleni reakciót kell keresnünk.

A bajvívással eldöntött pereknek a menetére vonatkozóan, érdekes és tanulságos adatokat találunk a fennmaradt középkori okiratokban, amelyeket — latin eredetiben — *Botka* gyűjtött össze nagy szorgalommal, már említett s szintén latinul irt munkájában. Az alábbiakban e munkában közölt okiratok alapján ismertetjük az érdekesebb eseteket.

1. Miklós, esztergomi prépost és az esztergomi káptalan okirata szerint, a goroni apát és a borsvári jobbágyok, bizonyos adózási ügy miatt, pereskedtek egymással. A bíróság a feleket bajvívásra kötelezte; ez azonban nem történt meg, mert a felek a kijelölt napon kiegyeztek.⁵⁾

¹⁾ I. m. 87. l.

²⁾ IV. Béla alatt.

³⁾ „Judices Duellierant: 1. Curia Regia, seu Tribunal Regis; 2. Palatinus; 3. Judex Curiae; 4. Cancellarius regius; 5. Sedes Judiciaria Comitatum; 6. Vice-Palatini; 7. Vice-Judicis Curiae Regiae; 8. Judicium Civicum; 9. Vojvodae et Vice-Vojvodae.“ (Botka, i. m. 28. §.) — Pesty, i. m. 97. l. — Meg kell még jegyeznünk, hogy a „Judicium Civicum“ hatósága a besztercei szászokra terjedt ki.

⁴⁾ Igy IV. Béla (1238.) Nagyszombatnak, és (1244.) a pesti polgároknak; Nagy Lajos Kapronca, Kassa és Krapina városoknak, Róbert Károly pedig (1324.) Marosnak adott ily természetű kiváltságot.

⁵⁾ . . . „Verum in die Examinationis Duelli assig-

egyik vagy két más
bajvivás

Ez okirat tanúsága szerint, az egyháziak is kötelezhetőek voltak bajvivásra, ami ellentmondásban áll ama, föntebb hangoztattott, szabállyal, amely szerint a bajvivás *csak* a felek beleegyezése esetén foghatott helyet. Valószínűleg, úgy áll a dolog, hogy a bíróság kötelezőleg is rendelhetett el bajvivást, de, — ettől eltekintve — más esetben csak a felek együttes kérelmére rendelhette el azt.

2. II. Endre, 1228. évi levelében, a Duna bizonyos részén való halászati jog miatt pereskedő Hector grófot és Márton tiszviselőt bajvivásra utasította. A rendelet a bajvivást nem a felek személyében, hanem a viadoraik által rendelte el.¹⁾ E rendelet — *kegyelemből* — előre megállapítja, hogy minő következménye lesz annak, ha a Hektor gróf, vagy ha a Márton viadora esik el.²⁾ Ugyancsak kegyelemből, elrendelte a király, hogy a *követséget* egyik fél se fizesse.³⁾

A bajvivás megkezdésekor, Achilles, a Hektor gróf viadora, leánya magáról fegyverzetét s nyíltan kijelentette, hogy ő nem viv. A király, „e vakmerő kijelentésre“, a főurakkal és a jobbagyokkal közös tanácsot tartott, s Achillest Hektor gróffal „*in iudicium venire*“ kötelezte. Azonban Achilles, a kitűzött napon „áru-

nato, partes amica biliter convenerunt ita, quod in bono pacis. Jobagiones Castri tertiam partem dicti tributi dicto Monasterio resignaverunt, sine contradictione perpetuo percipiendam.“ (Féjér: „Codex Diplomaticus“, Tom. III., vol. 2., 93, 1.)

¹⁾ „... quia tamen tam Comes Hector, quam Magister Martinus suprafati, fideles semper Coronae a suis progenitoribus exstiterunt, de Magnatum nostrorum Consilio, sententiae nostrae rigorem, ut dicti Hector et M. M. non in personis suis, sed per suos Pugiles Duellum scilicet indictum ex nostra permissione subirent.“ (U. o. Tom. III. Vol. 3., 146. 1.)

²⁾ „... liberalitate Regia decernentes, ut, si Pugil Comitum Hectoris succumberet, Martinus haberet partem illam Danubii, quam suam esse dicebat in iudicio coram nobis; si vero Pugil Martini caderet, comes Hector haberet illam medietatem, quam idem Martinus vindicare volebat, et sic partem utramque supredictus Hector possideret in pace.“

³⁾ „... Item auctoritate Regia decrevimus, ut neutra pars Iudicium Duplici, quod vulgo Kewetsegh dicitur, vel aliud quod aliud nomine iudicii pretium, persolvere teneretur.“

lása tudatában“, nem jelent meg; erre újabb három napot tűztek ki neki a megjelenésre, azzal, hogy ellenkező- esetben legyőzöttnek fogják nyilvánítani. Mivel még kilenc nap múlva sem jelent meg, a király, jobbagyainak közös határozatával,¹⁾ azt rendelte, hogy úgy maga, Achilles, mint neje, valamint már megszületett és ezután születendő fiú- és leánygyermekai, minden ingó és ingatlan vagyonukkal együtt, a Hektor gróféi legyenek. Ez ítélet végrehajtásával a pristaldust bizta meg.

3. Ugyancsak Hektor gróf és Márton között, egy birtokperben is ítélt *II. Endre* 1231-ben. Hektor királyi privilegiumra, Márton pedig a maga és elődei háborítatlan és békés birtoklására hivatkozott. A király nem látván tisztán a dolgot, viador általi bajvivásra kötelezte a feleket.²⁾ Mivel pedig a bajvivásban Hektor gróf viadora esett el, a király Hektortól elvette a birtokot és semmisnek nyilvánította az állítólagos kiváltságot.³⁾

4. A Duna szigetén levő szent Panteleon egyház apátja és az odornuki polgárok, valamint Péter gróf között, bizonyos, két kis folyócska között⁴⁾ fekvő s Odornuk várához tartozó föld miatt, perlekedés támadt; az apát és a polgárok azt állították, hogy azt Péter gróf erőszakosan birtokolja; Péter gróf pedig azzal védekezett, hogy ő a földet öröklési jogon bírja. Miklós alországbiró az ügyben bajvivást rendelt, de a felek időközben kiegyeztek.⁵⁾

5. Dénes nádor ítélete 1239-ből.

A Katha nemzetségből származó Poneth, a nádor elé idéztette Pusát és Lőrincet s azzal vádolta őket, hogy azok két ekényi földet, amely anyja hozománya címén őt illetné, eltulajdonítottak. A vádlottak azzal védekeztek, hogy Poneth átengedte nekik a földeket. A kitűzött napon Poneth a föld elvesztését hat férfi esküjével akarta bizonyítani. Az eskü határnapján azonban, egyez-

¹⁾ „Communi sententia Jobbagionum nostrorum.“

²⁾ „Cum igitur nec testimonium ipsius Martini, nec Privilegium dicti Hectoris ad determinandum tantum negotium causa sufficiens exstítisset, consilio omnium Baronum nostrorum statui-mus, ut utraque pars in nostra praesentia Pugiles constitueret.“

³⁾ Cod. Dipl. I., III., V. 2., 223. l.

⁴⁾ „Inter duos parvulos fluvios.“

⁵⁾ Fejér, I., IV., vol. I., 142. l.

ség jött létre közöttük, amely szerint, a kérdéses föld a Poneth „békés és örökös“ tulajdona lesz, s Poneth Pusának és Lőrincnek 14 márkát fizet. Azonban a fizetésre kitűzött időben Poneth és Lőrinc a Bolosey Rekán ellen vivott bajvivásban legyőzetvén, tolvajoknak nyilvánítottak. Pusát felakasztották, Lőrinc pedig az egyházba menekült. Ezért *egész* vagyonuk az ellenfelé és a nádoré lett. Mindazonáltal Poneth a 14 marka egy harmadrészt megfizette az ellenfélnek (Bolosey Rekannak), a másik kétharmad részt pedig, Dénes nádornak. Ennek fejében azután megkapta a vitás földet.¹⁾

6. IV. *Beła* 1239. évi oklevele, amellyel Miklós alország-bírónak a Salamon nemzetségbeli nemesek és a pozsonyi jobbágyok között keletkezett perben, bajvivást rendelő ítéletét megerősíti.

Syrak és társai, a Salamon nemzetségből való nemesek, azon kérelemmel járultak a király elé, hogy erősítse meg a pozsonyi jobbágyok ellen, az ő javukra, a Miklós alországbíró által hozott ítéletet. A király a kérelemnek, mivel azt jogosnak találta,²⁾ eleget tett.

Az okirat idézi az ügy állását is, a Miklós mester előadása nyomán. Számos pozsonyi jobbágy, örökségként, bizonyos földet követelt a Salamon nemzetség tagjaitól. Ezek viszont azt állították, hogy az az ő örökségüket képezi. Az országbíró a király elé vitte az ügyet, s a király és tanácsa a feleket bizonyításra kötelezte.³⁾

Mindkét fél fölhívta a maga tanuit; de a király és a tanács úgy határozott, hogy mindkét fél „*eddig még nem küzdött viadorokat*“ állítson elő.⁴⁾ A bajvívás megtörtént, s a jobbágyok viadora elesvén, a föld a nemeseké maradt.⁵⁾

¹⁾ Fejér, I., IV. Vol. I. 170 l.

²⁾ „... quia etiam Causae eorum evidentiam plenius cognovimus, praedicti Judicis Sententiam seriose Nobis recitatam, ne ulterius super hoc aliqua possit emergere calumnia, autoritate regia confirmamus.“

³⁾ „Nos utriusque partis propositiones Domino Regi Belae retulimus; Domino autem Regi et nobis simul cum omnibus Regni Magnatibus visum est, ut utriusque parti probationem indiceremus.“

⁴⁾ „... utraque pars Pugiles qui nondum pugnaverunt, adduceret.“

⁵⁾ Fejér, I., IV. Vol. I., 149. l.

7. IV. Béla 1244-ben megerősítette a László nádor egyik ítéletét, amelyet a királyi udvarnokok panaszára, bizonyos Márton és Orbán nevű rablók ellen hozott. Az okirat szerint — amely több szempontból figyelemre méltó — a nevezett két egyén, egy éjjel, több kir. udvarnokot megtámadott és kifosztott. A gyanúsítottakat a pristaldus a nádor elé vezetvén, a panaszosok rájuk ismertek; ezek azonban tagadásban voltak. Ekkor a nádor felhívta az udvarnokokat, hogy pünkösdi napján alkalmas tanukkal bizonyítsák a vádat.¹⁾

A kijelölt napon a felek megjelentek, s az udvarnokok beigazolták a vádat. A nádor „könyörületességből“ (misericordia mediante) akként ítélkezett, hogy a vádlottak állítsanak 40, esküt tevő, tanut, s ez esetben vagyonukat veszítik, de életüknek nem esik bántódása; ezenkívül néhány napon börtönre vettetnek.²⁾ De a nádor még tovább ment a könyörületességben. Kimondta az ítéletben, hogy, ha a vádlottaknak az ítélet nem tetszik,³⁾ akkor bajvívásra kötelezi őket, oly módon, hogy Szent István napjának nyolcadán mindkét fél „tapasztalatlan viadort“ köteles állítani, s ha a mérkőzésben a vádlottak viadora esik el, akkor ők halállal és jószágvesztéssel bünhődnek.

A nádor három napi időt engedett a vádlottaknak, hogy a két ítélet között választhassanak.⁴⁾ Harmadnapon a felek kijelentették, hogy az ügyet bajvívás által akarják eldönteni. Az erre kijelölt napon azonban, a vádlottak közül, illetve részéről, senki se jelent meg. Erre a nádor az udvarnokok viadorát győztesnek jelentette ki és, — hogy a panaszosoknak minél teljesebb igaz-

¹⁾ „... Nos ordine Judicií precedentes, eisdem Udvarnoicis ea, quae contra antedictos Martinum et Bartholomaeum objiciebant, testibus idoneis in Octavis Pentecostes jussimus comprobare.“

²⁾ „... sed secundum quod Nobis videretur, in carcerem mitteremus eosdem, aliquibus diebus ibidem permansuros.“

³⁾ „... „si autem illud eis bonum esse non videratur, ad Examen Duelli judicemus, tali etiam sententia mediante: ut utraque pars Pugilem suum in Octavis S. Regis produceret non progressum, et, si Pugil ipsorum Martini videlicet et Bartholomaei succumberet in hac causa, ipsi ad effusionem sanguinis perditis omnibus damnerentur.“

⁴⁾ „... et sic inter ista duo Judicia eligendi Martino et Bartholomaeo saepedictis inducias trium dierum cessimus.“

ságot szolgáltatasson¹⁾ — elrendelte, hogy a pristaldus fogja el a vádlottakat, s hogy vagyonukat foglalja le és adja el. A vádlottak azonban megszöktek; birtokukat pedig, a király eladatta.²⁾

8. IV. *Béla* 1246-ból származó, s tárgyunkra nézve igen fontos okmányából kitűnik, hogy felségsértés, hűtlenség és pénzhamisítás esetén, az országnak régi — IV. Béla korát megelőző időből származó — szokásjoga szerint, meztelenen kellett a feleknek a bajvivást megvívniok.³⁾

Érdekes, hogy ebben az esetben a vádlottat a király, „a halálbüntetés helyett“, „*megjavulásuk reményében*“, hosszabb börtönbüntetésre ítélte, majd pedig, nagyjai kérelmére, a börtönből kibocsátotta.⁴⁾

9. IV. *Béla* 1258. évi okmányában a Becha nemzetség tagjai között, két kolostor fölötti kegyúri jogra vonatkozólag fölmerült vitát intézte el. A király a feleket „lovon való fegyveresbajvivásra“ kötelezte.⁵⁾ Erre azonban nem került a sor, mert a felek kibékültek.

10. I. *Mátyás* 1477-ből való decretumában a Debrethei Mihály és Althi Benedek által Vese Miklós ellen indított perben bajvivást rendelt el s *annak a szabályait is előírta*.

Ebben a perben Mátyás tapasztalatlan bajvivókat rendelt s „*erectis tentoriis et equis eorum ostensis*.“

¹⁾ „... et, ut Udvornicis contra quos iidem remanserunt, iustitiam faceremus pleniorum.“

²⁾ Czech: „Univ. Codex Dipl. Hung.“ Tom. IV. Vol. I. 308. s. köv. l.

³⁾ „... ita, ut a fidelibus super infidelitate, et de crimine laesae Majestatis, et super fabricatione falsae monetae gravissime annotatum, praesentibus Baronibus, Militibus, nudum iudicavimus ad Duellum, prout super hujusmodi criminibus Regni Nostri Consuetudo *antiqua* requirit.“

⁴⁾ „... licet satis debite mortem meretur, ad correctionem tamen provitatis ejusdem, diutius fecimus poenas carceris sustinere; cui tamen multiplicata clementia nostra, contra eum, ad intercessionem multorum Nobilium Regni Nostri pepercimus, ipsum e carcere dimittendo.“ (Cod. Dipl. Hung., Tom. IV. Vol., 401.—409. l.)

⁵⁾ „... pro Comite Dionysio et Laurentio Duellum in armis et equis adjudicasset.“ (U. o. l., IV., Vol. II., 461. l.)

Amint az eddig elmondottakból s az idézett jogesetekből nyilvánvaló, a bajvívás hazánkban épen nem igazodott külföldi minták után. Az alapeszme ugyanaz, de az intézmény más¹⁾ és annak a megtestesülése olyannyira *sajátos*, hogy arról, *mint önállóan fejlődött magyar jogintézményről, lehet és kell is beszélnünk.*

7. Az istenitéletek egyéb nemei.

A purgatio canonicán, a tűzpróbán és a bajvíváson kívül, — mint már említettük — a középkori rendszerek az istenitéleteknek egyéb nemeit is ismerték.

Ezeket — röviden — a következőkben ismertetjük.

Az *oltári szentség*-próba tulajdonképen az *eskü általi bizonyítás* egyik neme volt, s abban állott, hogy a vádlott meggyónt és áldozott s szörnyü átkokat szórt maga ellen az esetre, ha nem mondott igazat.

A *keresztpróba* főleg Franciaországban volt szokásban a IX. század első felében s abban állott, hogy a felek karjaikat egy kereszt felé tartották.

Némileg — t. i. alapeszméjében — hasonlított a keresztpróba-hoz a *frizeknél* használatban volt „*keresztkép-próba*“, amely abban állott, hogy egy vászonba beleburkolták két jegyet, amelyek egyike keresztrel volt megjelölve. Ezután egy gyermekkel vagy egy pappal kihúzták az egyik jegyet, s ha az a keresztrel megjelölt volt, akkor a vádlottat ártatlannak, ellenkező esetben pedig, bűnösnek nyilvánították.

A *sajtpróbát* főleg lopás vádja esetén használták. A vádlottnak egy darab árpakenyeret és juh-sajtot adtak, s ha azt a Mise végéig nem tudta lenyelni, bűnösnek nyilvánították.

A *vipera-próba* — *Demeunier* szerint — az ó-kor legrégebb népeinél volt szokásban, s abban állott, hogy a házasságtöréssel

¹⁾ Mindazonáltal téves a M á t y á s VI. decr. 18. cikkében és II. Ulászló utolsó decr. 37. cikkében foglalt azon állítás, mintha a perdöntő bajvívás egyedül a magyarok szokása lett volna. („judicii genis extra hoc Regnum in mundo inauditum.“) Lehetséges azonban, hogy ezen állítás nem magára, a bajvívásra, hanem annak speciális magyar fejlődésére, vonatkozott, ami — mint fentebb láttuk — helyes is.

vádolt nőket arra kötelezték, hogy gyermekeiket aspis- és vipera-kigyók marásának tegyék ki.

A koporsó-próba, vagy tetemrehívás, Németországban volt szokásban s akkor alkalmazták, ha valamely gyilkosság tettese ismeretlen volt. Ilyen esetben a holttestet koporsóba tették s mindazoknak, akik gyanu alatt állottak, meg kellett azt érinteniök. A közfel-fogás is azt tartotta, hogy Isten ilyenkor kinyilvánítja a bűnösnek a személyét, illetve, hogy a bűnös, kép-, arc-, vagy lábmozdulatával, elárulja magát. Sokszor pedig — ez volt a közhiedelem — a gyilkos érintésére a seb vérzeni kezdett.

Az áldozás-próbát főleg a bűncselekménnyel vádolt püspökökkel és áldozárokkal szemben alkalmazták. Az ezen próbára kötelezett egyénnek misét kellett mondania, s az áldozás előtt, hangosan, ezt kellett mondania: „Az Úr teste legyen ma a bizonyítékom!”

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
I. A középkori bűnvádi eljárás jellemző intézményei.	14
II. Az istenítéletek fogalma, elnevezései, eredete és célja	17
III. Az istenítéletek nemei általában	18
IV. A purgatio canonica	19
V. A purgatio vulgaris	20
1. A tűzpróba	20
2. A tűzpróba intézménye hazánkban	25
3. A vízpróba	37
4. A bajvívás	42
5. Visszahatás a bajvívás intézménye ellen	61
6. A bajvívás intézménye Magyarországon	61
7. Az istenítéletek egyéb nemei	73

